Die Gem
Diversiteit en Gemeenschapsvorming
Solidariteit in Diversiteit

Rapport retrospectieve case study 'Leeggoed'

LOGEMENT IXELLES

LES SQUATS LÉGAUX se développent à Bruxelles

Huit personnes ont inauguré vendredi leur emménagement dans un logement en attente de rénovation

De nombreux logements sociaux sont aujourd'hui inoccupés à Bruxelles. En cause: leur insalubrité qui rend impossible tout emménagement au regard du code du logement. Or, les travaux de rénovation prennent souvent des années avant de débuter. Leur non-occupation est une hérésie alors que tant de Bruxellois ne savent plus se loger, s'indignent de nombreuses associations de locataires.

L'emménagement de huit adultes et d'un enfant de deux ans dans quatre appartements ixellois en attente de rénovation, qui a été l'occasion d'une petite fête ce vendredi, représente une lueur d'espoir pour de nombreux collectifs citoyens.

"Cela permet aussi d'éviter que ces habitations se trouvent à l'abandon"

Il s'agit du principe de l'occupation temporaire: c'est-à-dire un squat légal de logements publics. Celui-ci a été rendu possible par le nouveau code du Logement. En gros: les squatters signent une convention d'occupation temporaire avec une société de logements sociaux. Celle-ci est valable un an mais peut être renouvelée. En échange, les futurs squatters réalisent eux-mêmes et à leurs frais les travaux minimaux nécessaires à leur emménagement.

CES TRAVAUX pour ces nouveaux riverains des rues du Relais et de l'Ordre, auront duré neuf mois. Ils ont finalement pu s'installer en mars dernier.

Leur nouveau logement n'a rien d'un palace. La peinture reste écaillée dans la cage d'escaliers et la salle de bain est équipée d'une toute petite douche mais ils s'en fichent royalement.

"Je cherchais une colocation et j'avais beaucoup de mal à trouver une chambre convenable à un prix convenable, et puis j'ai entendu parler de ce projet", explique Magali, 27 ans, qui travaille à mi-temps comme animatrice dans l'éducation permanente..

Isabelle, demandeuse d'emploi de 38 ans, a emménagé avec Nejma, sa fille de deux ans. *"Ce genre d'initiative permet aussi d'éviter que ces habitations se trouvent à l'abandon"*, souligne-t-elle.

Quant à Jaman, Nigérian de 42 ans, il est également ravi du projet qui lui a permis de ne plus dormir dans la rue.

LE SQUAT RESTE en tous les cas un sujet sensible. Près de 80 squatters, dont des enfants, ont ainsi été expulsés, le même jour, d'un autre bâtiment du Foyer ixellois, juste dans une rue voisine, qu'ils occupaient illégalement.

J. Th.

25 Quelque 25 logements publics bruxellois sont actuellement habités via une convention temporaire.

Jaman, Magali et Liéven habitent dans des appartements en attente de rénovation. © D. BAUWERAERTS

La Dernière Heure, 10/5/2014

Anika Depraetere

Joke Vandenabeele & Stijn Oosterlynck

September 2015

www.solidariteitdiversiteit.be

Met steun van IWT – Agentschap voor Innovatie door Wetenschap en Technologie

Universiteit Antwerpen · KU LEUVEN · HoGent · Universiteit Gent · LUCA · IWT

Inhoudstafel

1. Inleiding ... 3

2. Beschrijving in context ... 5

2.1 De wooncrisis in Brussel ... 5

2.2 Leegstand in Brussel ... 6

2.3 Tijdelijke bezettingen in Brussel ... 7

2.4 Leeggoed ... 8

3. Diversiteit ... 12

4. Interpersoonlijke praktijken van solidariteit ... 14

5. Burgerschapspraktijken ... 18

6. Bronnen van solidariteit ... 24

6.1. Strijd ... 24

6.2. Interdependentie ... 26

6.3. Ontmoeting ... 29

6.4. Gedeelde waarden en normen ... 31

7. Plaats ... 32

8. Leerprocessen ... 35

9. Solidariteit in spanningsvelden ... 40

9.1. Affirmatie - transformatie ... 40

9.2. Universalistisch - particularistisch ... 45

9.3. Onderhandelbaar – niet onderhandelbaar ... 46

9.4. Economisch - cultureel ... 49

9.5. Consensus - conflict ... 50

9.6. Afstand-nabijheid ... 51

10. Besluit ... 53

Bibliografie ... 56

Lijst geïnterviewden ... 58

1. Inleiding

In het DieGem onderzoek zoeken we naar innovatieve vormen van solidariteit in diversiteit. Anders dan bij heersende en structurele vormen van solidariteit binnen de context van een natiestaat zoeken wij naar nieuwe vormen van solidariteit op plaatsen waar mensen van diverse afkomst elkaar tegenkomen: op de werkvloer, in de woonomgeving, op school, in de sportclub, het jeugdhuis, enz. Onze hypothese is dat de betrokkenen op deze plaatsen leren omgaan met culturele diversiteit en aangezet worden om burgerschapspraktijken op te zetten die leiden tot innovatieve vormen van solidariteit in diversiteit. Om deze hypothese te testen, zetten we 32 case studies op. Dit rapport vat de resultaten van één van die case studies samen.

Leeggoed

Leeggoed is een solidair woonproject van organisaties en individuen die getroffen worden door het nijpend tekort aan betaalbaar en kwaliteitsvol wonen in Brussel. Het project wil innovatieve antwoorden bieden op de huidige leegstand- en huisvestingsproblemen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest[1] door tijdelijke woonovereenkomsten aan te gaan. Talrijke woningen staan leeg in afwachting van renovatiewerken door de overheid of door privé-eigenaars. Leeggoed biedt een reëel alternatief en focust op tekortkomingen in het huisvestingsbeleid in het algemeen en het beheer van leegstaande gebouwen in het bijzonder. Dit case study rapport behandelt een tijdelijke bezetting in appartementen van de Elsense Haard (de Elsense Huisvestingsmaatschappij). De naam Leeggoed wordt in dit rapport gebruikt om te refereren naar het solidair woonproject dat binnen deze tijdelijke bezetting vorm kreeg en krijgt.

Methodologie

De mogelijkheid om van het Leeggoedproject een DieGem case te maken, werd afgetast op een overleg tussen beroepskrachten in februari en een bewonersvergadering in maart 2014. Na een aantal informele gesprekken met bewoners, onder andere tijdens een opendeurdag, werden de formele interviews gepland (zie bijlage). Er werden vier interviews afgenomen met beroepskrachten en vier interviews met bewoners. Twee van deze bewoners zijn sinds de opstart van Leeggoed betrokken, de ene sinds de eerste kraak, de andere sinds de renovatiewerken. Er werd eveneens een interview afgenomen met iemand die als potentiële bewoner betrokken was en is bij het project maar er tot op heden niet woont. Op beleidsniveau werd een interview afgenomen met de directeur en de stafmedewerker Recht op Wonen van Samenlevingsopbouw Brussel en met een medewerker

[1] In het vervolg van de tekst aangeduid als 'Brussel'

van de Fédération Bruxelloise de l'Union pour le Logement (Fébul) die verantwoordelijk is voor de omkadering van verschillende tijdelijke bezettingen. Voorts werd het project nog drie keer bezocht door de onderzoeker waarbij informeel een babbeltje werd geslagen met de bewoners en waarbij buurtbewoners werden aangesproken.

De documentanalyse omvat interne documenten en externe communicatie over het project, alsook een aantal studies rond leegstand, thuisloosheid en tijdelijke bezettingen in Brussel (zie bibliografie).

Bedenkingen

- Aangezien de case zich in een wooncontext bevindt, was het niet opportuun om observaties uit te voeren. Om dit op te vangen werden een bewonersvergadering en een opendeurdag bijgewoond en werden het project en haar bewoners verschillende keren bezocht. Zo kon de onderzoekster een vertrouwensband opbouwen met de bewoners en een diepgaander inzicht verkrijgen in de praktijk.
- De helft van de interviews werd afgenomen in het Frans. Eén interview werd afgenomen in het Engels. Op dit Engelstalig interview na, waar kennis van een gemeenschappelijke taal een grotere drempel vormde, deed dit niet tekort aan de diepgang van de gesprekken. Wel werd er door de onderzoekster vaker om verduidelijking en voorbeelden gevraagd.
- De bewoners kregen pas in maart 2014 het definitieve akkoord van de Elsense Haard om de woningen te betrekken. De interviews met de bewoners werden afgenomen in juni en juli 2014. De meeste bewoners hadden wat tijd nodig om zich te installeren, hun plek te vinden en tot rust te komen. De analyse over het dagelijks samenleven in de appartementen moet dan ook gelezen worden met deze belangrijke bedenking in het achterhoofd.

Dank

Bedankt aan de professionele ondersteuners van het project voor de openheid en de bereidwillige medewerking aan het onderzoek. Bedankt aan de bewoners voor het hartelijk onthaal, het openstellen van jullie woonplaats, de diepgaande gesprekken en het delen van jullie ervaringen.

2. Beschrijving in context

In dit deel kaderen we Leeggoed binnen de context van de Brusselse wooncrisis en leegstand. Vervolgens geven we een korte achtergrondschets betreffende tijdelijke bezettingen in Brussel. Hierna gaan we in op de historiek en werking van het specifiek Leeggoedproject.

2.1 De wooncrisis in Brussel

Volgens de Brusselse Bond voor het Recht op Wonen (BBRoW, 2013a) kunnen minstens 200.000 Brusselse gezinnen zich niet op een degelijke of betaalbare manier huisvesten. Dit is te wijten aan een toenemende inkomenskloof, de sterk gestegen huur- en verkoopprijzen op de privémarkt en het veel te klein aanbod aan openbare woningen.

In 2013 werd de gemiddelde huurprijs van de Brusselse woningen op €695 geraamd, een stijging met ongeveer 6% ten opzichte van het jaar ervoor (Observatiecentrum voor de Huisvesting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2014). Verschillende factoren zoals de belangstelling voor vastgoedbeleggingen, de stijgende prijzen op de koopwoningenmarkt, de internationalisering van Brussel en de demografische groei, verklaren de toenemende vraag naar woningen en de stijging van de prijzen. De kloof tussen het inkomen van de huurders en de gevraagde huurprijzen wordt steeds groter. Zo was er in 2013 een maandelijks inkomen van €2.000 nodig om het aandeel van de huurprijs in het gezinsbudget onder 30% te houden. Voor huurders die over een inkomen van niet meer dan €1.500 beschikten, lag dat aandeel op 60%. Deze huurdersgezinnen vertegenwoordigen 47% van de Brusselse huurdersgezinnen. Aangezien het gemiddeld inkomen van huurders in Brussel daalt, is het duidelijk dat alsmaar meer Brusselaars moeilijkheden ervaren om toegang te verkrijgen tot de private huurmarkt.

In Brussel vertegenwoordigen de openbare huurwoningen ook slechts 9% van het totaal aantal woningen (BBRoW, 2013a). Zo bedraagt het aantal woningen dat door sociale huisvestingsmaatschappijen wordt beheerd slechts 39.280[2] (op een totaal van zo'n 550.000 woningen) (BBRoW, 2013a). Zelfs indien je hier de woningen met sociaal karakter[3] bijtelt, ongeveer 12.200[4], kan je niet spreken van een structureel alternatief dat de woningmarkt daadwerkelijk zou

[2] Cijfers van 2011-2012 (BBRoW, 2013a)
[3] Woningen beheerd door sociale verhuurkantoren, woningen beheerd in het kader van de huursteun van het Woningfonds en woningen die eigendom zijn van lokale overheden.
[4] Cijfers van 2011-2012 (BBRoW, 2013a)

kunnen beïnvloeden (Bernard, Zimmer & Zurkin, 2009). Terwijl het aanbod aan sociale woningen amper toeneemt, is de vraag naar sociale woningen vanwege de bevolkingstoename en de daling van het gemiddeld inkomen spectaculair gestegen. Op dit ogenblik zijn zo'n 50.000 gezinnen ingeschreven op de wachtlijsten, maar op basis van het inkomen zouden zes keer zoveel gezinnen in aanmerking kunnen komen voor een sociale woning (BBRoW, 2013a). Met een rotatiepercentage van 5,64%, wat betekent dat jaarlijks slechts één woning op twintig weer te huur gesteld wordt, zit er voor de kandidaten voor een sociale woning niets anders op dan veel geduld uit te oefenen (Bernard, Zimmer & Zurkin, 2009).

Ook het aantal dak- en thuislozen stijgt. In de nacht van 6/11/2014 telde La Strada 2.603 dak- en thuislozen en mensen in ontoereikende huisvesting (La Strada, 2015)[5]. Dit is een stijging met 30% ten opzichte van de telling van 8/11/2010[6] (La Strada, 2011). Het geheel aan opvangstructuren in Brussel is sinds een tiental jaar constant volzet en mensen verblijven er steeds langer. Een duidelijk signaal dat de zoektocht naar betaalbare huisvesting steeds moeilijker wordt.

2.2 Leegstand in Brussel

Al bijna 20 jaar spreekt men over 15.000 à 30.000 leegstaande woningen in Brussel, op een totaal van zo'n 550.000 woningen (BBRoW, 2013a). Wanneer er enkel rekening wordt gehouden met de watermeters die geen verbruik hebben, dan komt de BBRoW op een leegstandscijfer van minstens 15.000 woningen. 5.000 hiervan zouden onmiddellijk kunnen worden verhuurd in de staat waarin ze zich bevinden. En dan wordt nog de ruim 1.000.000 m² leegstaande kantooroppervlakte – ofte 8% van het kantoorpark (Citydev Brussels, 2014) - en de leegstaande etages boven handelszaken buiten beschouwing gelaten (BBRoW, 2013a). De meeste leegstaande woningen zijn in handen van privé-eigenaars, maar ook bij de openbare huisvestingsactoren is er leegstand. Van de ongeveer 39.000 sociale woningen in Brussel stonden er eind 2011 bijna 3.500 leeg. Meer dan 2.300 sociale woningen moeten worden gerenoveerd, maar slechts 1.500 zijn effectief opgenomen in een renovatieprogramma (Bauwelinckx, 2013).

Om de leegstand te bestrijden, ontwikkelde de Brusselse overheid verschillende instrumenten zoals het openbaar beheerrecht, de gemeentelijke leegstandtaks, de gewestelijke leegstandboete en het vorderingsrecht (BBRoW, 2013a, Bauwelinckx, 2013). Via het openbaar beheerrecht kan een openbare vastgoedoperator, zoals een gemeente of een OCMW, een leegstaande of ongezonde

[5] De telling werd uitgevoerd op het grondgebied van de 19 Brusselse gemeenten en de luchthaven van Zaventem. Meer dan 160 vrijwilligers namen tussen 23 uur en middernacht aan de telling deel. Daarnaast werd ook de exacte bezettingsgraad becijferd binnen de opvang. La Strada vestigt de aandacht erop dat de voorgestelde cijfers de realiteit onderschatten door een moeilijke schatting van de grijze zones zoals kraakpanden, mensen die zich verbergen of die bij derden logeren enzovoort (La Strada, 2015).
[6] Hier is ook een effect van een iets efficiëntere en ruimere telling mogelijk.

woning in beheer nemen, de nodige renovatiewerken uitvoeren en tegen sociale voorwaarden verhuren. Dit instrument werd sinds haar invoering in 2003 slechts tweemaal toegepast. De gemeentelijke leegstandtaks wordt vaker toegepast, maar elk van de 19 Brusselse gemeenten heeft haar eigen taks, definities en bedragen. Bovendien spendeert niet elke gemeente evenveel energie in het opsporen en taxeren van leegstaande gebouwen. Daarom keurde het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 2009 de ordonnantie inzake leegstaande woningen goed, met daarin de mogelijkheid om eigenaars van woningen die langer dan twaalf maanden leegstaan een gewestelijke boete op te leggen en om via de Rechtbank van Eerste Aanleg een vordering in te dienen om eigenaars op te dragen 'om iedere maatregel te nemen zodat de woning binnen een redelijke termijn opnieuw bewoond wordt'. De Gewestelijke Cel Leegstaande Woningen heeft als taak om deze woningen op te sporen en eigenaars te beboeten. De Cel werd begin 2012 opgestart en boetes op leegstand worden stilaan effectief geïnd.

2.3 Tijdelijke bezettingen in Brussel

Vele Brusselaars zijn op zoek naar een betaalbare woning. Tegelijkertijd staan er veel woningen leeg. Omdat instrumenten tegen leegstand in de praktijk te weinig worden gebruikt en te weinig effect hebben, en omdat renovatiewerken van leegstaande woningen dikwijls lang op zich laten wachten, gaan verschillende groepen of organisaties tegenwoordig over tot tijdelijke bezettingen (BBRoW, 2013a).

Er bestaan verschillende vormen van bezetting: individuele kraakacties, collectieve kraakacties, projectmatige bezettingen, symbolische acties, … (Bauwelinckx & Macsai, 2013). Sommige van die bezettingen leiden na onderhandelingen met de eigenaar tot tijdelijke gebruiksovereenkomsten. Die 'precaire' overeenkomsten, die afwijken van de klassieke huurovereenkomst en een onzeker karakter hebben, geven aan de bezetters toch enige garantie om het einde van de bezetting te zien aankomen en voor te bereiden.

In Brussel diende de bezetting van de Koningstraat 123 als model voor latere projecten. In 2007 besloot een groep van een dertigtal personen, deels begeleid door de vzw Bij Ons/Chez Nous – een vereniging waar armen het woord nemen met een dagonthaal voor thuislozen - om een jarenlang leegstaand kantoorgebouw in de Koningstraat te bezetten. De vzw Woningen123Logement werd opgericht en sloot een tijdelijke bezettingsovereenkomst af met de eigenaar van het gebouw, het

Waals Gewest. De bezetting loopt tot op heden en “de 123” vormt een belangrijk referentiepunt voor alternatieve woonvormen en tijdelijke bezettingen in Brussel[7].

De eerste bezettingen steunden vooral op het enthousiasme van individuen die concrete oplossingen voor de huisvestingscrisis zochten. In latere projecten zijn er ook verenigingen actief. De vzw Woningen123Logement en de Fédération Bruxelloise de l’Union pour le Logement (Fébul) dragen en omkaderen verschillende projecten. Reeds in 2008 ontwikkelde de Fébul een pilootproject in leegstaande sociale woningen. Nu engageren andere verenigingen die thuislozen en mensen in moeilijke woonomstandigheden begeleiden zich steeds meer voor tijdelijke overeenkomsten. Voor tijdelijke bezettingen in sociale woningen werd in 2010 een specifiek kader en een typeovereenkomst onderhandeld tussen de verenigingen, de Brusselse Gewestelijke Huisvestingsmaatschappij (BGHM) en het kabinet van de Staatssecretaris voor Huisvesting.

2.4 Leeggoed

Het is in deze context dat vier organisaties - Pigment, Jeugd en Stad (Jes), Chez Nous/Bij ons en Woningen123Logements- begonnen na te denken over een bezetting onder de naam ‘Leeggoed’. Pigment is een vereniging waar armen het woord nemen. De mensen in armoede die zij ondersteunen geven al lang het signaal dat een stabiele woonsituatie een eerste fundamentele stap is om uit de armoede te geraken. Ook de straathoekwerkers van Jes worden al jarenlang geconfronteerd met het nijpend tekort aan betaalbare en kwaliteitsvolle woningen voor mensen die zij ondersteunen. Vanuit hun ervaring met tijdelijke bezettingen werden Chez Nous/Bij Ons en Woningen123Logements mee rond de tafel gezet.

Leeggoed kreeg voor het eerst concreet vorm in 2011 met de bezetting van bankgebouwen in de Louisalaan. Toen deze bezetting, die intussen de naam Bankroet had aangenomen, in de zomer van datzelfde jaar ontruimd werd, voerde Jes een evaluatie met de bewoners uit. Bewoners gaven aan dat ze sterker wilden betrokken worden in de opzet en uitvoering van een bezetting en opperden om te onderhandelen met eigenaars om te komen tot meer stabiele oplossingen voor mensen in een precaire situatie. Een deel van de bewoners kon doorstromen naar projecten van de Fébul en Woningen123Logements. In deze periode sloot Samenlevingsopbouw Brussel zich aan bij het project. Haar missie om te werken rond het recht op wonen, de vele pogingen om op het beleid te wegen en de vaststelling dat individuele hulpverlening gericht op het zoeken van huisvesting weinig uithaalde, overtuigde hen van de nood om zelf mee huisvesting te creëren.

[7] Voor een beknopte historiek en meer info over de organisatie van het dagelijks samenleven, zie Fraipont (2013).

Beroepskrachten van Pigment, Jes en Samenlevingsopbouw stelden een potentiële bewonersgroep samen om mee na te denken over een solidair woonproject binnen de structuur van een tijdelijke bezetting. Er werden vergaderingen, activiteiten en vormingen georganiseerd om elkaar te leren kennen, strategieën vast te leggen, het toekomstige samenwonen te bespreken, enzovoort. Gedurende een jaar bezocht de Leeggoedgroep leegstaande panden en schreven ze publieke en private eigenaars aan in de hoop woningen te vinden. Tijdens deze periode beschikten sommige personen over een stabiele woonplaats; anderen waren aangewezen op tijdelijke verblijven bij vrienden, in noodopvangcentra of sliepen op straat.

Na een jaar van vergeefse pogingen en geconfronteerd met de nakende winter, kraakte de groep op 4 december 2012 twee leegstaande appartementen van de Elsense Huisvestingsmaatschappij “de Elsense Haard”. Ondanks onderhandelingspogingen werd de groep, samen met een aantal krakers in nabijgelegen woningen, al na enkele weken uit de gebouwen gezet. Deze uitzetting werd door de pers als scandaleus onthaald gezien ze plaatsvond in putje winter.

Al gauw volgde er overleg tussen de betrokken partijen op het kabinet van toenmalig Brussels Staatssecretaris voor Huisvesting, Christos Doulkeridis. Eind januari 2013 werd dit overleg geconcretiseerd in een principe-akkoord voor een tijdelijke bezetting in leegstaande woningen onder voorwaarde van renovatie van de appartementen door het collectief. Hierna volgde opnieuw een onderhandelingsproces met de Elsense Haard. Op 8 juni 2013 tekende Samenlevingsopbouw Brussel uiteindelijk de conventie tijdelijke bezetting en op 26 juni 2013 werden de sleutels overhandigd. Na een lange periode van renovatiewerken volgde in maart 2014 een positief technisch rapport van de Elsense Haard betreffende de werken en de veiligheid en konden de individuele overeenkomsten tussen de bewoners en ondersteunende organisaties getekend worden. Samenlevingsopbouw Brussel is financieel garant en contracterende vzw, enerzijds met de Elsense Haard, anderzijds met de bewoners.

De Leeggoed-appartementen bevinden zich in een laagbouwblok met een 60-tal appartementen. 70% hiervan is nog bewoond door sociale huurders. Over enkele jaren zal de hele blok gerenoveerd worden. In de wijk staan er al jaren sociale woningen leeg en kondigt de Elsense Haard al jaren renovaties aan. De 321, de voorloper van de 123, bekwam in 2006 een conventie met de Elsense Haard, maar deze werd geweigerd door de BGHM. Bij een nieuwe bezetting in 2008 werden de bezetters onmiddellijk uitgezet, met als reden dat de renovaties zouden starten. Leeggoed is dus de derde poging om onderhandelingen af te dwingen met de Elsense Haard. Tijdens de periode van het onderzoek bezette Leeggoed vier appartementen in twee gebouwen die per twee of per drie werden bewoond.

Het Leeggoedproject richt zich tot een groep van mensen die om verschillende redenen geen toegang (meer) vindt tot degelijke huisvesting in Brussel. Enerzijds gaat het om mensen die geen vaste inkomsten hebben (noch uit arbeid noch een uitkering), anderzijds gaat het om mensen die wel een vast inkomen hebben (uit arbeid of vervangingsinkomen), maar die het grootste deel van dat inkomen moesten afstaan aan familie, schulden of veel te hoge huurprijzen.

Gezien de lange zoektocht en het lange onderhandelingsproces veranderde de samenstelling van de groep en doorliep niet iedereen alle fasen van het project. Een aantal bewoners is al betrokken sinds de kraak in de winter van 2012; een aantal bewoners werd slechts tijdens of na afloop van de renovatiewerken betrokken. De meeste bewoners waren voordien al actief binnen de ondersteunende organisaties of bij initiatieven rond recht op wonen zoals de 123. Tijdens de periode van het retrospectief onderzoek, van maart 2014 tot juli 2014, leefden negen bewoners samen in vier appartementen, verdeeld over twee gebouwen.

Leeggoed wil een stabielere woonomgeving creëren binnen een collectief woonproject. Het project tracht enerzijds tegemoet te komen aan de concrete nood aan betaalbaar wonen en anderzijds een vorm van wonen te creëren waarbij het leven in groep centraal staat. De bewoners werden in alle fasen van het project betrokken en tot op heden wordt een investering vereist op vlak van vergaderingen, overleg met betrokken actoren, planning en contacten met de buurt. Het is immers de bedoeling dat de groep op termijn autonoom kan fungeren.

De inzet van beroepskrachten van Jes, Pigment en Samenlevingsopbouw bestaat uit het mee vorm geven aan de bewonersvergaderingen, het mee opnemen van het financiële beheer en de technische opvolging, het stimuleren van een goede communicatie naar de buurt en ondersteuning bij de onderhandelingen en het opstellen van overeenkomsten. De Fébul en Woningen123Logements spelen een ondersteunende en adviserende rol. De Fébul volgde de onderhandelingen met de Elsense Haard, het kabinet en de gemeente op en fungeert tot op heden als bemiddelaar naar deze instanties toe.

Elke individuele bewoner ondertekent een overeenkomst met Samenlevingsopbouw. Daarnaast ondertekenen de bewoners het charter met leefregels dat ze samen hebben opgemaakt. Er wordt een bijdrage van €45 gevraagd voor de werken en voor de maandelijkse lasten aan de sociale huisvestingsmaatschappij. De bewoners dienen zelf de elektriciteitsuitgaves in orde te brengen en te betalen. Ze sparen maandelijks elk €20 om een reserve op te bouwen voor als de tijdelijke bezetting afloopt. Tijdens de tweewekelijkse bewonersvergadering wordt ingegaan op het dagelijks samenleven en de toekomst van het project.

Begin 2015 verkreeg Leeggoed een akkoord voor drie bijkomende appartementen. Er volgden opnieuw renovatiewerken en de nieuwe bewoners, die al in het voorjaar van 2014 door de bestaande bewonersgroep geselecteerd werden, trokken tijdens de zomer van 2015 in de woningen. In het voorjaar van 2015 werd ook een 'platform occupation' opgericht door Leeggoed en Fébul. Dit platform vertegenwoordigt alle bezettingen met overeenkomst in Brussel en heeft als doel om te adviseren, nieuwe en bestaande projecten te ondersteunen en samen op de regionale politiek te wegen.

Het stappenplan van de tijdelijke bezetting Leeggoed

© Collectif Krasnyi

3. Diversiteit

Traditioneel wordt aangenomen dat homogeniteit lotsverbondenheid stimuleert en heterogeniteit dus (minstens) een uitdaging is voor het genereren van solidariteit. In DieGem willen we deze patstelling tussen solidariteit en heterogeniteit doorbreken door te zoeken naar vormen van solidariteit in diversiteit. Hoe kunnen we de diversiteit in deze case beschrijven? Hoe wordt deze diversiteit door de betrokkenen ervaren?

De leden van het collectief hebben een erg verschillend profiel. Onder de bewoners bevinden zich een Marokkaan, een Nigeriaan, een Tunesiër en zes Belgen. Sommigen hebben een inkomen, anderen niet. Sommigen hebben burgerrechten, anderen zijn uitgesloten van evidente aanspraken als burger. Sommigen hebben een uitgebreid sociaal netwerk, anderen niet. Voor sommigen is deelname aan een tijdelijke bezetting een keuze, ingegeven door maatschappelijk engagement, voor anderen een noodzaak. Hetgeen de bewoners delen is de erg moeilijke zoektocht naar een degelijke woonst.

Voor de beroepskrachten die betrokken zijn bij Leeggoed was diversiteit een bewust keuze. Zij brachten een gemende bewonersgroep samen op basis van bepaalde criteria: man/vrouw, dakloos/slecht gehuisvest, met en zonder papieren, met en zonder werk, met en zonder kinderen. Deze expliciete keuze voor diversiteit onderscheidt Leeggoed van andere alternatieve woonvormen waarbij groepen samenkomen vanuit een bestaande affiniteit: mensen gaan samenwonen met kennissen/vrienden/gelijkgezinden. De criteria werden vooreerst door de organisaties naar voor geschoven bij de samenstelling van een eerste bewonersgroep. Beroepskrachten gingen actief op zoek naar een diverse bewonersgroep; personen met een ‘sterker’ profiel werden aangesproken, een alleenstaande vrouw met een dochtertje kon na de renovatiewerken nog intrekken, … . Bij de selectie van nieuwe bewoners voor de nieuwe appartementen, werden deze criteria opnieuw als kapstok gebruikt. Ditmaal door de bewoners zelf die een vorm van evenwicht willen behouden in de groep. De keuze om ook personen met een ‘sterker’ profiel (inkomen, papieren) te betrekken, is ingegeven door de vooronderstelling dat mensen in een kwetsbare positie onvoldoende financiële en morele draagkracht hebben om het project zelfstandig verder te kunnen zetten.

Diversiteit op vlak van etnisch culturele achtergrond, taal en religie vormt geen expliciet criterium maar is een logisch gevolg van vorige criteria en de Brusselse context. Etnisch-culturele verschillen komen doorheen het project soms ter sprake maar worden niet als dusdanig geproblematiseerd in

relatie tot het samenleven. Socio-economische verschillen worden wel geduid als iets wat de maatschappij, en de mensen onderling, kan verdelen.

> *"Nous sommes quand-même des gens intelligents. Nous essayons de se comprendre plus ou moins. Pour moi, la culture c'est vraiment pas un problème. Quand on a vécu des situations pareilles, on va assez se comprendre. Je peux très bien m'entendre avec un Bulgare, un Sri Lankais ou un Belge et peut-être pas avec quelqu'un de ma culture ou de mon pays."* (B5)

> *"Les différences socio-économiques sont plus importantes que les différences culturelles parce que c'est ça qui fait qu'on est tous divisé. Parler seulement des différences culturelles, c'est une fausse manœuvre, on dévie la vérité, on en fait un autre sujet sur quoi on peut taper et on parle pas des choses plus importantes."* (B4)

Leeggoed heeft een uitgesproken visie op diversiteit als meerwaarde. Deze diversiteit wordt in alle documenten en in vele gesprekken onmiddellijk gelinkt aan complementariteit (van competenties en mogelijkheden). Verschillende profielen mixen wordt op die manier gelijkgeschakeld met het mixen van verschillende capaciteiten. De link naar solidariteit op basis van interdependentie is niet ver te zoeken:

> *''Une pratique de solidarité entre personnes des situations diverses, permettra de faire jouer la complémentarité : complémentarité des compétences, des réseaux, des ressources en temps et en moyens financiers. Parfois nous nous rendons compte que même nos besoins se complètent. Par notre choix de mixité, on regroupe un maximum de compétences. Et quand la vie se complique pour une personne, le groupe peut la soutenir."* (La mixité, intern document Leeggoed, zd)

4. Interpersoonlijke praktijken van solidariteit

Onder solidariteit verstaan we de bereidheid om met elkaar te delen en te herverdelen vanuit een gevoel van lotsverbondenheid en loyaliteit. We kunnen materiële middelen delen, maar ook immateriële zaken zoals tijd, ruimte en identiteit. We zoeken naar nieuwe vormen van solidariteit waar mensen van verschillende afkomst in elkaars nabijheid toeven en zich engageren in interpersoonlijke praktijken. Welke interpersoonlijke praktijken van solidariteit zijn in deze case significant?

In Leeggoed komen interpersoonlijke praktijken van solidariteit tot stand tussen een diverse bewonersgroep die samen vormgeeft aan een collectief woonproject. We stellen vast dat er binnen Leeggoed een vorm van 'familiariteit' tot stand komt. Bewoners gebruiken termen uit de familiale- en gezinssfeer om hun relatie ten opzichte van medebewoners te definiëren. Beroepskrachten ondersteunen het tot stand komt van deze 'kleine familie' door hun bewuste keuze om huisvesting te creëren binnen een solidair kader. Hieronder bespreken we deze twee niveaus afzonderlijk.

Binnen de bewonersgroep

De Leeggoedbewoners geven op dagelijkse basis samen vorm aan het woonproject. Het samen wonen, vergaderen, buurtactiviteiten opzetten en onderhandelen over de verderzetting van het project zorgen voor een sterk gevoel van verbondenheid. Dit uit zich niet zozeer in het altijd alles samen doen en delen. Bewoners worden niet automatisch de beste vrienden. De verbondenheid uit zich wel in de familiale relatie die bewoners ontwikkelen ten opzichte van elkaar.

> *"On n'est pas en train de faire plein de fêtes. On mange pas très souvent ensemble. En dehors des réunions on se voit pas beaucoup. Mais en même temps on est très attentive aux situations des autres. Dans les échanges, quand quelqu'un a un problème, il y a vraiment une bienveillance familiale. On se sent concerné de la situation de l'autre."* (B1)

Leeggoedbewoners zijn betrokken op de situatie van medebewoners. Ze gaan op bezoek of bellen elkaar om te vragen hoe het gaat, zeker als ze elkaar al een tijdje niet gezien hebben. Een bewoner heeft de automatische reflex om één of enkele medebewoners op te bellen om te vragen of ze al eetplannen hebben voor die avond, alvorens hij begint te koken of op het moment dat hij merkt dat er eten over zal zijn. Een bewoonster koos bij het verzamelen van tweedehandskledij ook een outfit uit voor haar onderbuur. Ze legt dit voor zijn deur in een pakje met zijn naam op.

"Avant, on cherchait pour soi mais maintenant on partage des petites choses qu'on peut déjà trouver sur notre chemin." (B4)

Een bewoner gebruikt zelfs termen uit de familiale context om kleine conflicten in het samenwonen te kaderen:

"That is life, maybe you are somebody who want to have boyfriend of girlfriend. The two of you don't have the same background, but to go on, the two of you have to understand each other. So you make an effort and try. Two people can't live together without arguments, it is not possible. If two people live together without argument, that means they don't love each other, you understand?" (B3).

De betrokkenheid die bewoners ontwikkelen ten opzichte van medebewoners is van uitermate belang voor bewoners met een kwetsbaar profiel. De inbedding in een groep beidt hen een gevoel van veiligheid in nabijheid, een gevoel dat ze er niet alleen voor staan, dat er iemand een oogje in het zeil houdt en op de hoogte is van hun situatie en de eventuele moeilijkheden waar ze mee te kampen hebben.

"Leeggoed permet aux gens de ne pas habiter seule et quelque part aussi, ça permet de former une petite famille. Quand t'es seul et ça va pas, personne ne sait que ça va pas. Quand tu habites dans la même maison et tu es malade et tu peux pas appeler au secours… Le voisinage va toquer à ta porte au moins tous les jours 'bonjour, t'es là?' Il y a une sécurité, une proximité." (B5)

Naar één persoon in de groep is deze solidariteit erg sterk. Deze persoon bevindt zich in een erg kwetsbare situatie. Hij heeft geen wettig verblijf, is laag opgeleid en spreekt Nederlands noch Frans. Hij is sinds het prille begin van Leeggoed betrokken en wordt door zowel bewoners als beroepskrachten omschreven als een "bindfiguur", een aangename en rustgevende persoon.

"Wat ik zelf fijn vond was het initiatief om ieder €5 uit te leggen voor de huur van J op het moment dat hij door de politie was opgepakt en vastzat in het gesloten centrum. Daar was zelfs geen discussie over. Het was het voorstel van Y, die heeft zelf geen papieren of inkomen." (J)

Toen deze persoon werd vastgehouden in een gesloten centrum, heerste er binnen de groep een gevoel alsof er iemand was gestorven. Dit gevoel van verlies maar ook van onrecht bracht hen samen. Men ging op bezoek en probeerde contact te leggen. Dit moment opende ook een bredere discussie: zou men de kamer zo laten tot J terugkomt? Zou men er iemand anders tijdelijk in huisvesten? Misschien vindt J wel dat zijn kamer tijdelijk mag afgestaan worden aan iemand in nood?

Om tot diepgaande vormen van solidariteit in diversiteit te komen, is tijd erg belangrijk. Herhaalde ontmoetingen op regelmatige basis leiden tot een samenhorigheidsgevoel van waaruit solidariteit zich kan ontwikkelen. Dit samenhorigheidsgevoel wordt door een bewoonster duidelijk omschreven als "*quand je rentre, je rentre pas chez moi, je rentre chez nous, dans le projet, on peut encore penser à l'autre"* (B4). Het ontwikkelen van solidariteit is duidelijk een groeiproces. Mensen hebben tijd nodig om tot hun positieven te komen en zich te installeren. Sommige bewoners gaan op zoek naar rust en nemen de tijd om hun privéleven op orde te stellen alvorens uit te reiken naar anderen. Geleidelijk aan kan zich dan een betrokkenheid op deze anderen en de groep ontwikkelen.

Praktijken van solidariteit zoals het delen van kookgerei, eten en kledij zijn niet even sterk tussen alle bewoners. Naast de factor tijd speelt ook plaats een bepalende rol. De opdeling in verschillende appartementen maakt dat niet iedereen gemeenschappelijke ruimtes deelt. Daarenboven gaan bewoners ook op zoek naar medebewoners met wie het op persoonlijk vlak klikt: *"we leven goed samen, maar daarom zijn we niet allemaal de beste vrienden"* (B2).

Met steun van beroepskrachten

Beroepskrachten spelen een fundamentele rol in het mogelijk maken van Leeggoed als solidair woonproject in het algemeen en de mogelijkheden om interpersoonlijke praktijken van solidariteit te ontwikkelen binnen dit woonproject in het bijzonder. Ten eerste is het zo dat de beroepskrachten van Jes, Pigment en Samenlevingsopbouw zelf blijk geven van solidariteit met mensen in precaire woonomstandigheden door het opzetten en ondersteunen van een tijdelijke bezetting. In de beginperiode van het project waren ze heel actief aanwezig, zorgden voor logistieke steun, bleven overnachten in het eerste gebouw dat gekraakt werd, spraken hun eigen sociale netwerken aan om de woningen van inboedel te voorzien, enzovoort. De keuze om zelf huisvesting te creëren en te ondersteunen was voor de beroepskrachten geen evidente keuze. Ze moesten opboksen tegen weerstand vanuit het middenveld, de beleidsmakers en de bredere publieke opinie ten opzichte van het organiseren van een bezetting[8]. Diepgaande contacten en het werken in nabijheid met mensen in instabiele woonomstandigheden overtuigden hen echter van de noodzaak om een solidair woonproject op te starten.

> *"Van het hele project waren het uiteindelijk de mensen zelf die me het meest motiveerden. Je voelt dat je bezig bent met wat je bezig moet zijn. Niet omdat ze dankbaar zijn, maar omdat je er zo dicht bij bent. Dingen zoals kraken komen over als raar, crimineel, illegaal… maar zijn*

[8] Zie verder: spanningsveld integratie - transformatie

wel menselijk. Ik denk dat het beter werkt als je zegt 'ik zie het kwaad niet in de daden die ik doe' in plaats van 'wat gaat de maatschappij van mij denken?'" (SO)

Ten tweede spelen beroepskrachten een fundamentele rol in de ontwikkeling van Leeggoed als een "kleine familie" zoals sommige bewoners dit verwoorden. Beroepskrachten zijn begaan met het dagelijks samenleven en de "kleine familie" wordt actief ondersteund tijdens de bewonersvergaderingen, via het organiseren van vormingen of groepsactiviteiten, enzovoort. Dit stelt de beroepskrachten vaak voor de vraag wat ze zelf in handen moeten nemen en wat de verantwoordelijkheid is van de groep en waar ze dus moeten vertrouwen op de interne solidariteit binnen deze groep.

"Per appartement moest de elektriciteit op de naam van één persoon komen. Dat was een vorm van interne solidariteit die we wilden creëren. De samenwonende personen zijn verantwoordelijk voor de elektriciteit, er moet een akkoord zijn tussen hen, een vertrouwensband. Ze hebben daar wel veel kritiek op gegeven, ze vroegen zich af waarom de organisaties deze verantwoordelijkheid niet op zich namen." (P1)

5. Burgerschapspraktijken

Klassiek is solidariteit gebaseerd op burgerschap als status: het formeel lidmaatschap van een politieke gemeenschap geeft toegang tot allerlei (herverdelende) voorzieningen. In DieGem onderzoeken we hoe nieuwe vormen van solidariteit groeien uit concrete praktijken van burgerschap in de publieke ruimte. Deze kunnen een claim leggen op economische herverdeling, culturele erkenning of politieke vertegenwoordiging.

Leeggoed omschrijft zichzelf als een collectief dat een reëel alternatief wil bieden voor tekortkomingen in het huisvestingsbeleid. Hieronder analyseren we hoe de creatie van een stabiele woonplaats en de nadruk op participatie van eenieder binnen dit collectief de condities creëren waarbinnen burgerschapspraktijken en -claims zich kunnen ontwikkelen.

Het merendeel van de Leeggoedbewoners was al sterk geëngageerd voor hun deelname aan Leeggoed, onder meer bij de beweging van mensen zonder wettig verblijf, de beweging rond recht op wonen en een antikapitalistische en antiracistische beweging. Deze bewoners hadden al ervaring met het publiek maken van kwesties die hen en anderen aanbelangen en dus met het ontwikkelen van burgerschap. Andere bewoners getuigen dat ze voor hun deelname aan Leeggoed geïsoleerd leefden. De contacten met geëngageerde medebewoners en de plaats die ze letterlijk en figuurlijk verkregen binnen het project, bieden ook voor hen de mogelijkheid om zich op te werpen als burger.

We bespreken in dit deel achtereenvolgens hoe participatie mede-eigenaarschap ontwikkelt, hoe bewoners zich opwerpen als vertegenwoordigers van het project en hoe Leeggoed sterk inzet op het erkennen van haar diverse bewonersgroep. De combinatie hiervan leidt ertoe dat we burgerschapsclaims vaststellen waarin erkenning, herverdeling en vertegenwoordiging met elkaar verweven worden. Bewoners roepen op tot meer begrip voor de situatie waar dak- en thuislozen zich in bevinden, de nood aan projecten als Leeggoed die betaalbaar wonen mogelijk maken én het *au sérieux* nemen van deze projecten op een breder, maatschappelijk, politiek niveau.

> *"Il faut savoir pourquoi les gens sont dans la rue. Il y a des gens qui disent 'ils sont là et ils foutent rien', 'ils veulent pas travailler'. C'est pas ça, c'était peut-être autre chose qui les a poussée à la rue. Je pense qu'ils doivent prendre ça au sérieux parce que nous, on n'a pas cherché ça. On a été contraint d'être là, de vivre cette situation et on ne demande que ça, qu'il y ait des projets comme ça."* (B5)

Participatie en mede- eigenaarschap

Om praktijken van burgerschap binnen Leeggoed correct te kunnen analyseren, dienen we terug te gaan naar de opstart van het woonproject. Leeggoed werd niet enkel opgericht om huisvesting te creëren, maar ook om te onderzoeken hoe participatie van een bewonersgroep in een woonproject zo maximaal mogelijk kan uitgebouwd worden. Deze expliciete keuze voor participatie werd gemaakt vanuit ervaringen met vorige woonprojecten, zoals de bezetting van bankgebouwen in de Louizalaan:

> *"We zijn als organisatie zwaar gaan inzetten op participatie omdat we beseften dat het in de Louizalaan niet oké was. Ik herinner me een vergadering waar een aantal gasten binnenvielen, de hele vergadering overnemen, een monoloog afsteken en iedereen zit daar te knikken. Daar werden zaken beslist zonder dat je het zelf doorhad."* (J)

Bewoners en beroepskrachten zijn samen betrokken op elke stap die er gezet werd en wordt, gaande van financiën, over contacten met de buurt tot onderhandelen met de Elsense Haard. Deze participatieve insteek vergt veel (tijds)investering van beroepskrachten. Zo geven ze aan dat overleg met beleidsmakers veel eenvoudiger zou verlopen indien ze zelf het project in handen zouden nemen en het woord zouden nemen. De participatieve aanpak werpt op termijn zijn vruchten af: bewoners worden mede-eigenaar van het project en voelen zich ervoor verantwoordelijk.

> *"Ik heb soms vergaderingen gehad van vier uur lang waarvan ik dacht 'ik word hier gek', maar we lieten hen discussiëren. Soms had je personen die volledig dwars lagen en dat zorgt voor frustraties maar als je er dan toch in slaagt om tot een compromis te komen, levert dat op. We duwen het participatieve element door omdat we willen dat het een project is van de gasten, iets dat ze mee hebben vormgegeven. Slechts twee personen van de hele groep zijn niet in orde met hun betalingen. Als je kijkt naar andere projecten, daar is bijna niemand in orde. Ik denk dat dat te maken heeft met een gebrek aan loyauteit naar het project toe, iets wat onze gasten wel hebben."* (J)

Een bewoner verwoordt dit gevoel van eigenaarschap. Hij stelt dat de Leeggoedbewoners "*zich gedragen als eigenaars van de woningen*" (B1). Hij refereert naar de periode van de renovatiewerken. De verantwoordelijkheid die de Leeggoedgroep toen opnam, stond in fel contrast met de politieke verantwoordelijkheid die op dat moment niet werd opgenomen voor de omliggende woningen: sociale woningen van de Elsense Haard die dringend aan renovatie toe waren.

Bewoners als vertegenwoordigers van het project

Het beleidswerk waarbij de mensen van Leeggoed met de bevoegde instanties in dialoog gaan, gebeurt steeds met leden van de bewonersgroep. Voor beleidsactoren gaat dit in tegen de logica "*we praten met een vertegenwoordiger van een organisatie"* (SB). Maar het plaatst ook bewoners in een nieuwe positie, zeker de bewoners die minder mondig zijn en vroeger amper gehoord werden. In eerste instantie uiten bewoners de claim om aanzien te worden als volwaardige vertegenwoordigers van het project:

> *"De eerste keer dat we daar met een tiental mensen binnen vielen keken ze wel raar. Maar we vinden het toch belangrijk dat we er steeds zelf bij zijn. De professionals die het project begeleiden zouden dat alleen kunnen doen, maar het gaat over ons leven. Ons belang is te groot om niet te gaan."* (B2)

Toen de Leeggoedgroep de toenmalige Brusselse staatssecretaris voor Huisvesting, Christos Doulkeridis, over de vloer kreeg, namen ze hem mee om de woonomstandigheden van hun buren te bekijken. De groep wou niet enkel voor hun project pleiten maar aankaarten dat er te weinig kwaliteitsvolle en betaalbare woningen zijn.

De bewoners hopen dat projecten als Leeggoed voldoende politieke weerslag krijgen. Ze willen dat tijdelijke bezettingen naar waarde geschat worden als één van de mogelijkheden om mensen te huisvesten. Ze zijn trots op het project waar ze in wonen en dit mag naar de buitenwereld getoond worden, of zoals een bewoonster stelt "*on doit montrer qu'on est là et qu'on existe*" (B4).

> *"Like me, I don't have papers, I don't have a job. Some people are ashamed to be doing these things. Like the way you come and you want to do interview, some people don't want. But I want to let people know how everything looks like. I think it is important to talk about the project. A lot people like me don't have where to sleep, I hope they may give us new apartments so that the other people can benefit too. If you go to the other side, empty houses, nobody is living there, no good."* (B3)

Beroepskrachten geven aan dat door de participatieve insteek en de betrokkenheid die hierdoor ontstaat de leden van hun bewonersgroep durven aanwezig zijn en hun mening verkondingen en dit zowel binnen het project (bewonersvergaderingen) als daarbuiten (overleg met beleidsactoren zoals de Elsense Haard). Bewoners die zich niet vaak in een positie bevinden waarin hun stemt telt, zoals mensen zonder wettig verblijf of mensen die gedurende een lange periode afhankelijk waren van hulpverlening, worden naar voor geschoven als belanghebbende burgers die eisen kunnen stellen naar beleidsmakers toe.

"Il y a des gens parmi nous qui prennent pas de responsabilité parce que 'j'ai l'habitude qu'on me donne ce qui reste' ou 'j'ai l'habitude qu'on m'assiste'. Ou les personnes qui n'ont pas de droits sociaux disent 'tu le feras mieux, moi j'ai pas le droit de parler'. Au début du projet, quand on entrait dans le débat public, et vu que j'ai une expérience là-dedans, ils me mettaient en avant. Mais on s'est bien compris que pour bien négocier, il fallait venir avec la voix des habitants. Donc à chaque fois on mettait des gens qui pouvaient dire 'écoutez Monsieur, on comprend ce que vous dites mais nous, on a besoin d'un logement. Vous pouvez pas nous faire attendre comme ça'. C'est très important d'avoir cette parole-là." (B1)

Het opnemen van deze actieve vorm van burgerschap wordt dus ook verwacht. Dit heeft voor een stuk te maken met de opzet van de beroepskrachten om de Leeggoedgroep op termijn autonoom te laten functioneren. Dit maakt de positie van beroepskrachten binnen het project onderwerp van discussie. De vraag of beroepskrachten ook lid zijn van het collectief of dat er enkel sprake is van een bewonerscollectief is hier een mooi voorbeeld van. Aanvankelijk namen de beroepskrachten veel taken op en creëerden hierdoor verwachtingen. Maar gezien de doelstelling om de groep op termijn autonoom te laten functioneren trachten ze meer en meer verantwoordelijkheid bij de groep te leggen.

"Wij zien het als een proces van ondersteuning maar hoe begeleiden we ze naar onafhankelijkheid ten opzichte van ons?" (P1)

Erkennen van een diverse bewonersgroep

Leeggoed zet sterk in op het erkennen van diversiteit in de vorm van het gelijkwaardig erkennen van eenieders mogelijkheid om bij te dragen aan het project. Zoals hierboven geschetst linkt de Leeggoedvisie diversiteit aan complementariteit (van competenties, hulpbronnen, netwerken, tijd, financiële middelen…). Het mixen van verschillende profielen wordt gelijkgesteld aan het mixen van verschillende capaciteiten en verschillende mogelijkheden om bij te dragen aan het project en het solidair samenleven. Zowel beroepskrachten als bewoners benadrukken dat het erop aankomt om plaats en ruimte te maken voor een diversiteit aan capaciteiten van mensen, deze te stimuleren en op een gelijkwaardige manier te erkennen. Hierdoor worden mensen in een kwetsbare positie, mensen die door de maatschappij als 'afhankelijk' of 'hulpbehoevend' worden gedefinieerd, erkend in wie ze zijn en wat ze kunnen.

Eén bewoonster getuigt hier treffend over. Ze stelt dat Leeggoed haar de mogelijkheid bood om afhankelijkheid ten opzichte van de private huurmarkt te doorbreken. Afhankelijk zijn van de sociale huisvestingsmarkt, wat haar zou identificeren met een 'bepaalde klasse', had ze immers nooit gewild.

De erkenning die deelname aan Leeggoed haar biedt, staat voor haar in fel contrast met hoe ze door de private- én de sociale huurmarkt werd gepositioneerd, respectievelijk als consument en als passieve cliënt.

> *"Je suis contente de la façon de faire le projet, les réunions. Parce qu'on se sent plus concerné, on sent avoir, comment dire, une personnalité dans l'histoire où on est quand-même quelqu'un.*
>
> *Je ne me suis jamais inscrite dans le logement social. Je ne voulais pas être dans ce système parce que ça m'aurait mise dans une classe sociale. J'aurais été classée catégoriquement. Je voulais encore essayer de rester dans - si on peut appeler ça- 'la norme classique'. Donc ne pas être déclassée et après me dire 'ça y est, j'ai compris mon sort, je suis un élément déclassé'. Je préfère un système comme celui-ci et me dire 'je me débrouilles, je vais m'en sortir' que de me sentir résolue."* (B4)

Leeggoed maakte de expliciete keuze om mensen zonder wettig verblijf bij het project te betrekken gezien zij vaak nergens terecht kunnen. Aanvankelijk wist de Leeggoedgroep niet goed of ze de deelname van mensen zonder wettig verblijf binnen het project aan de grote klok zou hangen. Uiteindelijk kwam het nieuws toevallig naar buiten en was het publiek voor de groep erover had overlegd. Eén van de bewoners, met wettig verblijf, redeneerde immers *"dit is waar we voor staan, we moeten dat verspreiden, niet laten liggen"* (SO). Ook de beroepskrachten stellen ondertussen dat het een politiek statement is, "*we moeten opeisen dat deze groep deel uitmaakt van de samenleving, zolang je niet zegt dat je het doet, komt er ook geen oplossing voor deze mensen"* (SO).

Mensen zonder wettig verblijf worden dus als burgers erkend en claimen deze erkenning ook zelf binnen een project waar ze een actieve rol kunnen opnemen en binnen de bredere samenleving.

> *"On est souvent exclu. 'On est des gens sans papiers'. Mais quelque part, on est des gens comme tout le monde. Si on t'interdit de travailler en noire, de mendier, … Qu'est-ce que tu vas faire ? Tu vas juste rester assis, les bras croisés?" (*B5).

Een bewoner zonder wettig verblijf maakt er een kwestie van eer van om zijn maandelijkse financiële bijdrage tijdig te betalen. Deze bewoner werpt zich zo op als een gelijkwaardige medebewoner. Hij ziet zijn deelname aan het project als een soort plicht ten opzichte van zichzelf gezien hij elders geen kansen krijgt: *"all the meetings, I need to attend, I am not doing anything and I cannot stay behind so everywhere I go I need to go with them"* (B3).

“De persoon waarvan we wisten dat die het meeste problemen zou hebben om werkjes te vinden, betaalde elke maand netjes op tijd. Hij maakte daar altijd een punt van, een soort van fierheid. Ik denk dat het voor hem heel valoriserend is geweest, hoewel het heel moeilijk was, ik weet zelf niet goed hoe hij dat deed.” (P1)

Bewonersoverleg met Christos Doulkeridis

6. Bronnen van solidariteit

Wat zet mensen aan om te delen en te herverdelen? In de sociologische literatuur onderscheiden we vier bronnen van solidariteit: wederzijdse afhankelijkheid, gedeelde waarden en normen, strijd en ontmoeting.

In het Leeggoedproject spelen verschillende bronnen van solidariteit een rol. We bespreken achtereenvolgens hoe strijd, interdependentie en ontmoeting aan de basis lagen en liggen van sterke vormen van solidariteit in diversiteit. Binnen het solidair woonproject komen ook een aantal waarden en normen tot stand, die zich vertalen in verwachtingen ten opzichte van medebewoners en toekomstige bewoners.

6.1. Strijd

Solidariteit kan geworteld zijn in strijd. Samen ten strijde trekken leidt tot sterke vormen van lotsverbondenheid. Gezamenlijke inzet voor gelijke rechten schept een band.

De strijd tegen leegstand en voor het recht op wonen is het centrale uitgangspunt van het Leeggoedproject. De Leeggoedgroep wordt verenigd door een gevoel van onrecht en uitsluiting met betrekking tot de organisatie van de publieke en private huurmarkt. Bewoners ondervonden aan de lijve dat er geen plaats is voor hen op de publieke huurmarkt en dat de prijzen van de private huurmarkt zo hoog liggen dat ze deze onbetaalbaar zijn of een te groot deel van hun budget opslorpen. Men wil deze situatie aanklagen maar vindt tegelijk dat het hoog tijd is om alternatieve huisvesting te creëren.

Het voeren van een gemeenschappelijke strijd wordt door de deelnemers voornamelijk verbonden met de periode voorafgaand aan de toekenning van de woningen. De zoektocht naar woningen en de onderhandelingen met verschillende eigenaars, verbond de groep. Anderzijds was dit een erg uitputtende periode, een aantal deelnemers haakte af omwille van het lange onderhandelingsproces zonder onmiddellijk oog op resultaat.

> "*Une partie du groupe, le noyau, s'est rencontrée au moment où on a squatté, on s'est fait expulsé, on était indigné, on s'est battu par rapport à ça et on a avancé. Après, on était validé par nos victoires et donc on s'est vraiment soudé à ce moment-là.*" (B1)

> "*Des travaux, négociations, réunions… On vous fait souffrir pour y arriver. On a gaspillé toute notre énergie. Le temps et l'énergie que j'ai mis dedans, tu peux pas t'imaginer. On a eu ce qu'on cherchait, mais ça nous a coûté à fond."* (B2)

Eén van de professionele ondersteuners van het project merkt op dat 'politieke strijd voeren' niet hetzelfde is als een woonproject opzetten. De kraak in december 2012, toen er nog geen akkoord was met de Elsense Haard, ging er heftig aan toe en was te weinig voorbereid: *"deze kraak was goed als actiemiddel maar niet als woonst"* (SO). Deze kraak wordt ook aangeduid als "*veel te zwaar voor de mensen*". Niettemin is deze periode voor sommige huidige bewoners een belangrijk referentiepunt en ontstonden toen sterke vormen van solidariteit in diversiteit. De groep bestond toen uit personen die dakloos waren, maar ook uit personen zonder ervaring van dak- of thuisloosheid. Eén van deze laatste bewoners getuigt dat de periode van de kraak, de uitzetting en de onzekerheid betreffende een woonst hem deed beseffen wat het betekent om dakloos te zijn: "*Quand on a été expulsé, pendant toute une journée on a couru dans la ville. On s'était levé à cinq heures du matin pour préparer une expulsion. Je me suis rendu compte à quelle fatigue on vive quand on est sans-abris. À trois heures, j'étais malade de fatigue. C'est une découverte, moi je pense qu'il faut faire découvrir ça à tout le monde: fait un peu le 24 heures dans la vie d'un sans-abris."* (B1)

Niet enkel het delen van ervaringen en moeilijkheden m.b.t. wonen, maar ook de weg die men samen aflegde in het project, leidt dus tot sterke vormen van solidariteit in diversiteit. Slechts vier van de huidige bewoners doorliepen echter het volledige traject van zoektocht over onderhandelingen tot verkrijgen en renoveren van de woningen. De huidige inbreng van de bewoners in het project wordt soms 'afgewogen' ten opzichte hiervan. Iemand die nu niet zo veel participeert, wordt met rust gelaten omwille van de rol die hij opnam bij de onderhandelingen. Ook omgekeerd, personen die recenter aansloten bij het project kregen de opdracht om op een opendeurdag de geschiedenis van het project te schetsen opdat ze meer voeling zouden ontwikkelen met de geleverde strijd.

Solidariteit als strijd steunt op een gemeenschappelijk doel en een gezamenlijke strijd om dit doel te verwezenlijken. Eens de Leeggoedgroep het recht op wonen realiseerde, namen de deelnemers de draad van hun leven verder op. Na het bereiken van het gemeenschappelijke doel, leek iedereen wat tijd nodig te hebben om tot rust te komen en zich te installeren in de woningen. Enkele vragen doken op: 'wat is ons gemeenschappelijke project nu?', 'wat houdt deze groep samen?'. Bij sommige bewoners lag de strijdcomponent en het verlangen om het eigen leven op een andere manier vorm te geven duidelijk aan de basis van hun deelname, bij anderen was dit helemaal niet het geval en ontstond deelname vanuit nood aan een stabiele woonplaats.

"*On doit aussi découvrir pourquoi on va lutter dans le projet: qu'est-ce qu'on va donner comme activité dans le projet? On était très déboussolé une fois quand on est arrivé à vivre dedans. On y arrivait, on a eu ce qui nous fallait et c'était comme s'il n'y avait plus de projet.*" (B1)

Niettemin is er bij alle bewoners een sterke betrokkenheid naar het project en de medebewoners toe. Iedereen is overtuigd van de meerwaarde van tijdelijke bezettingen en collectieve woonvormen. De bereidheid om aan de slag te gaan met de verworven kennis en vaardigheden is groot. Nieuwe aanknopingspunten om samen rond te werken of om samen de strijd rond verder te zetten, werden al gauw gevonden in het verderzetten van de onderhandelingen met de Elsense Haard voor extra appartementen en een gemeenschappelijke ruimte. Volgens de medewerkster van Fébul die een heel aantal tijdelijke bezettingen opvolgt, is dit een interessante evolutie gezien men na het verkrijgen van een woonplaats vaak terugvalt op individualisme.

"*Si l'objectif commun est d'avoir un logement, une fois qu'ils ont plus d'objectif commun, il faut en recréer un. Sinon, on retombe dans l'individualité. Si l'enjeu est d'avoir un logement et de d'abord travailler sur sa situation, on n'est pas dans la solidarité, on va pas partager. Si maintenant tu vas demander à ce groupe pour aller ouvrir une autre occupation, ils n'y iront pas. Ça les intéresse pas et ça veut dire que, finalement, 'l'objectif commun' était individuel.*" (F)

6.2. Interdependentie

Het cement dat een samenleving bij elkaar houdt, bestaat in deze visie uit het feit dat mensen er zich bewust van zijn dat ze van elkaar afhankelijk zijn door de doorgedreven arbeidsverdeling. Solidariteit groeit dan uit de nood aan interactie en coöperatie in een context van wederzijdse afhankelijkheid.

Solidariteit op basis van wederzijdse afhankelijkheid is exact hetgeen de beroepskrachten beoogden op het moment dat ze de diverse bewonersgroep samenstelden. De actieve zoektocht naar diversiteit werd ingegeven vanuit een visie die diversiteit verbindt aan complementariteit (van competenties, hulpbronnen, netwerken, tijd, financiële middelen…). Het mixen van verschillende profielen wordt gelijkgesteld aan het mixen van verschillende capaciteiten en verschillende mogelijkheden om bij te dragen aan het project en het solidair samenleven. Op die manier wordt solidariteit gekaderd als uitkomst van diversiteit:

"*La solidarité se partage justement parce qu'on est différent. L'un peut rapporter quelque chose. L'autre peut apporter autre chose. Je pense que c'est peut-être ça qui fait qu'on peut se rapporter quelque chose. Si on est tous les mêmes, qu'est-ce qu'on va rapporter?*" (B4)

De verwachting was dat mensen met verschillende profielen, competenties en capaciteiten elkaar zouden ondersteunen. Vanuit ervaring met vorige projecten hadden zowel beroepskrachten als bewoners geleerd dat projecten met enkel mensen in een kwetsbare sociale positie niet lang standhouden. Vandaar ook de expliciete keuze om mensen met een kwetsbaar profiel te mixen met mensen met een sterker profiel (op vlak van inkomen, sociaal netwerk, verblijfsstatuut).

> *"Een sociale mix zorgt ervoor dat de groep elkaar meer gaat ondersteunen. Bij een groep met enkel sans-papiers is dat moeilijker. Op een bepaald moment hebben we afgesproken om één Belg en één sans-papier per appartement te plaatsen. Zo kan de Belg alle facturen op zijn naam plaatsen en kan deze persoon ook bescherming bieden aan de sans-papiers op het moment dat de politie binnenvalt."* (J)

Een van de veronderstellingen was dat het project zou kunnen steunen op de aanwezigheid en inzet van een aantal personen in een sterkere sociale positie. Dit wordt echter in vraag gesteld vanuit de vaststelling dat ook de bijdrages die personen in een kwetsbare positie leveren aan het project van fundamenteel belang zijn:

> *''Mélanger statuts protégés/rémunérés avec personnes sans-droits/précaires nous a semblé sécuriser matériellement le groupe. L'expérience nous montre aujourd'hui que ce n'est pas forcément vrai: des occupants sans droits peuvent consolider activement la solidarité. La disponibilité régulière, la prise de responsabilité ou la ténacité dans les négociations ont montré que les habitants plus fragilisés se sont battus en première ligne pour faire aboutir le projet.''* (La mixité, intern document Leeggoed, zd)

Dit leidt tot interessante discussies over wat 'een bijdrage' aan het project is. Zowel beroepskrachten als bewoners benadrukken dat het erop aankomt om plaats en ruimte te maken voor een diversiteit aan capaciteiten van mensen, deze te stimuleren en op een gelijkwaardige manier te erkennen.

> *"Wij zijn aan het discussiëren over welke bijdragen we belangrijk vinden. En dan begint men met van de praktische zaken als 'iemand die iets weet van loodgieterij!'. Maar wat ik nog aanvaardbaar vind als bijdrage is iemand die voor een goede sfeer zorgt. Want niet elke participatie moet in een taak worden gegoten. Iemand zei me 'ik weet niet wat ik bijdraag aan het project.' Ik zei: ' je bent de enige die moeder is, weet je wel wat dat betekent, moeder zijn? Je hebt een kind, dat gaat niet alleen om jou, dat gaat over verantwoordelijkheden, bepaalde dingen zien'."* (SO)

Deze discussies geven aan dat interdependentie niet automatisch tot stand komt, maar wordt doorkruist door machtsrelaties. Machtsrelaties bestaan binnen de bewonersgroep maar worden ook gevoed door de bredere samenleving die bepaalt wat maatschappelijk relevant is. De grote

diversiteit die er is bij de bewoners op vlak van inkomen, statuut, opleidingsniveau en kennis van het Nederlands of Frans zorgt ervoor dat eenieders mogelijkheden om bij te dragen aan het project anders zijn. Gelijkheid wordt door het project hoog in het vaandel gedragen, maar een diversiteit aan competenties leidt er onvermijdelijk toe dat personen met een sterker profiel zich in een positie bevinden die hen toelaat om sneller en makkelijker de leiding op te nemen. Het onevenwicht dat hierdoor tot stand kwam, culmineerde in een conflict tussen bewoners.

> *"Les épreuves ont duré trop longtemps et ça a abouti sur des crises. Je parle des rôles et pouvoir et c'était entre moi et un autre habitant. La question du rôle que j'avais pris au niveau de la négociation mais aussi au niveau technique parce que moi je parle le français et le néerlandais, j'ai une expérience professionnelle, j'ai déjà rénové une maison, j'ai le permis de conduire belge. Je devenais un peu le responsable. Et ça a posé vraiment des problèmes."* (B1)

Voornamelijk tijdens de periode van de renovatiewerken kwamen dergelijke conflicten naar boven. De renovatiewerken waren voor de Leeggoedgroep cruciaal. Hun toekomstige woonst hing er immers van af. Samenlevingsopbouw Brussel en de Fébul zorgden voor technische ondersteuning maar het collectief moest vooral rekenen op eigen tijd, middelen en talenten. De werken bleken veel langer te duren dan gepland en er was te weinig kennis en middelen voorhanden. Daarenboven was de nood aan een woonplaats niet voor alle deelnemers even groot. En was de zichtbare inzet van sommige deelnemers groter dan die van andere. Tijdens de renovatiewerken is immers heel zichtbaar wie meehelpt en wie niet, wie er tijd steekt in de werken en wie niet. Dit leidde tot felle discussies betreffende veronderstelde inzet en taakverdeling.

> *"Ce qui n'a pas marché dans le projet, c'est le partage des tâches, des travaux. J'ai senti vraiment des gens qui essayaient de jouer… J'ai vu des gens qui faisaient rien du tout et le jour où le projet était prêt, ils se montraient avec des grandes gueules mais ils n'ont pas investi quoi."* (B2)

© Collectif Krasnyi

Sommige deelnemers vonden het de taak van de ondersteunende organisaties om de werken in goede handen te leiden. Een onduidelijke taakverdeling of slechte coördinatie werd hen dan ook verweten. Dit plaatste de beroepskrachten in een moeilijke positie tussen sturen en uit handen geven.

6.3. Ontmoeting

Volgens deze benadering ontstaan informele vormen van solidariteit uit toevallige kleine ontmoetingen. Door interactie en dialoog leren mensen elkaar beter kennen en begrijpen en groeit de tolerantie in de samenleving.

Ontmoeting is een derde bron van solidariteit. Deze bron kwam op het voorplan tijdens de informele ontmoetingsmomenten op de gedeelde woonplaats en de formele ontmoetingsmomenten op bewonersvergaderingen en –activiteiten. De meeste mensen van het collectief kenden elkaar niet, maar werden door de ondersteunende organisaties bijeengebracht om samen na te denken over een collectief woonproject. Er werden vergaderingen, uitstappen en activiteiten georganiseerd om elkaar beter te leren kennen en het toekomstig samenwonen te bespreken. De ontmoeting tussen mensen die elkaar anders niet noodzakelijk zouden ontmoeten, was dus georganiseerd rond een specifiek project.

> *"We hebben uitstappen gedaan zoals naar een concert gaan, een boerderij bezoeken, gaan klimmen, samen eten. Uiteindelijk bleef het wel kunstmatig samenbrengen van verschillende mensen uit verschillende organisaties: andere nationaliteiten, culturen, man-vrouw relaties die niet altijd evident zijn, andere manieren van spreken. Het was echt niet evident om vertrouwen te kweken."* (P1)

Sinds maart 2014 wordt er samengeleefd. Bewoners geven enerzijds aan dat er geen zoektocht, onderhandelings- of renovatieproject meer is dat hen verbindt. Anderzijds is het nu mogelijk om elkaar vanuit het dagdagelijkse te ontmoeten en vriendschappen te ontwikkelen op een ongedwongen manier.

> *"Dat is voor iedereen anders. De een heeft er meer behoefte aan dan de ander. Sommigen trekken hun plan en hebben minder nood om vrienden te maken. Wel tof om te zien dat mensen elkaar kúnnen leren kennen als vrienden. Dat je ziet dat die twee vrouwen ineens samen gezellig zitten te keuvelen."* (SO)

Er is geen gemeenschappelijke ruimte overheen de verschillende appartementen. Dit zorgt ervoor dat mensen elkaar niet per se hoeven te ontmoeten. Een beroepskracht vindt dit dubbel:

> *"Het project was aanvankelijk voorzien voor een groep die samenleeft in één huis. Het aanbod van de verschillende appartementen heeft het project veranderd. Nu moeten bepaalde mensen elkaar niet zien. Aan de ene kant kunnen sommigen hierdoor in de groep blijven ook al kunnen ze elkaar niet luchten. Aan de andere kant zorgt het ervoor dat mensen geen moeite meer doen om met elkaar overeen te komen." (P1)*

De woningen bevinden zich in appartementsgebouwen waar ook sociale huurders van de Elsense Haard wonen. Deze huurders werden door de Elsense Haard geïnformeerd over de opzet van het project. Leeggoed organiseerde een aantal ontmoetingsmogelijkheden en na enige tijd ontwikkelden de buurtbewoners een zekere affiniteit met het project. Hun visie op 'krakers' en 'bezetters' veranderde door contact met de Leeggoedgroep.

> *"Ik denk dat zij veel vooroordelen hadden want ze weten dat er in de buurt mensen zijn die gebouwen kraken. Doordat ze nu in contact komen met deze groep, die ook heeft gekraakt, verandert hun visie van 'krakers' naar 'deze mensen zoeken ook gewoon een degelijke woonplaats'."* (P1).

> *"Au début, les voisins étaient vraiment méfiants : 'ça sont des gens qui viennent de la rue, peut-être des gens drogués, délinquantes, …' Mais avec le temps, ils ont commencé à nous connaître. Une fois on a fait une fête, on les a invités, ils sont venus et depuis, ça a changé complètement. C'était vraiment l'idée qu'ils ont eu, ils ont eu peur: 'ce sont qui, c'est gens?'. Je peux bien comprendre ça. Mais ils ont vu qu'on est des gens normaux."* (B2)

Nu is er volgens de bewoners sprake van een gemoedelijke sfeer met de buren: men groet elkaar, vraagt hoe het gaat, vraagt hoe het project loopt, enzovoort. Tijdens informele gesprekken gaven een aantal van deze buren aan dat ze het ten zeerste appreciëren dat er 'nieuw leven in de buurt' is. Dit heeft ook te maken met hoe de Leeggoedbewoners zich opstellen naar hun buren toe. Zo helpen ze hen af en toe met klusjes in de woningen.

> *"De meerderheid van de groep is taalvaardig en sociaal aangelegd. Ze slaan snel een babbeltje. De meeste omwonenden zijn vrij eenzaam en vinden het leuk dat er een dynamische groep komt wonen. Ze hebben ook gezien dat de bewoners werken uitvoeren. Onze groep bood hun diensten aan of leverde materialen."* (P1)

6.4. Gedeelde waarden en normen

Volgens deze visie is solidariteit geworteld in een collectief bewustzijn. Het gevoel deel uit te maken van een culturele gemeenschap met gedeelde waarden en normen schept solidariteit tussen hen die wederzijds gericht zijn op die gemeenschappelijke waarden en normen.

Binnen het solidair woonproject komen een aantal waarden en normen tot stand die zich vertalen in verwachtingen ten opzichte van medebewoners en toekomstige bewoners. Nog voor men de woningen introk, stelde de groep een charter op waarbinnen de waarden en normen van het project worden geëxpliciteerd. Dit is de eerste alinea:

> *"Nous décidons de faire un projet d'habitation solidaire, où l'intérêt du groupe passe avant la débrouille individuelle, où des mécanismes de partage, vivre ensemble, et la rencontre sont les principes de base."* (Proposition chartre, intern document Leeggoed, zd).

Het belang van de groep staat duidelijk voorop. Leeggoed is meer dan een woning, het is een solidair woonproject waar iedereen moet aan bijdragen. Bewoners zijn erg streng naar medebewoners die in hun ogen te weinig participeren of te weinig betrokkenheid tonen bij het project. Bij de selectie van nieuwe bewoners tracht men in te schatten of mensen zich aanbieden omdat ze op zoek zijn naar een woning of vanuit een bredere interesse in het project als solidaire, alternatieve woonvorm. Een bewoner geeft onmiddellijk aan dat het hier niet gaat om cultureel bepaalde waarden en normen:

> *"Il y a des gens qui sont sociables, des gens qui partagent. Ça dépend de la personne, ça n'a rien à voir avec sa culture. Il y a des gens qui ont l'habitude de tout partager, il y a des gens qui partagent rien du tout."* (B2)

Desalniettemin is de bereidheid om te delen voor hem een norm waar hij zijn medebewoners fel op afrekent.

> *"Il n'y a pas vraiment cette volonté de partager des choses. Je trouve que c'est grave et dommage mais en même temps, je comprends. C'est aussi un peu 'maintenant je suis chez moi, pourquoi je dois me casser la tête?'. Mais il y a aussi des hypocrites, des gens qui font genre qu'ils sont sociables mais, à la fin, ils veulent profiter du projet."* (B2)

Beroepskrachten voelen aan dat ze soms moeten ingaan tegen de strenge waarden en normen die zich dreigen te vormen binnen het project: *"ik zeg soms ook 'jullie zijn niet getrouwd hé met elkaar, jullie moeten niet alles samen doen of delen'"* (J).

7. Plaats

DieGem werkt met de hypothese dat nieuwe vormen van solidariteit ontstaan uit praktijken op concrete plaatsen waar mensen van heel verscheiden culturele achtergronden (al dan niet gedwongen) nabij zijn. Op welke manier stimuleert plaats het ontstaan van innovatieve praktijken van solidariteit in diversiteit?

De laagbouw sociale woonblokken van de Elsense Haard

© Collectif Krasnyi

De Leeggoedgroep voerde strijd voor een gedeelde woonplaats. De meeste personen van de groep leefden in erg precaire, tijdelijke en onstabiele woonomstandigheden: in noodopvangcentra, bij vrienden, in parken of op straat, in andere tijdelijke bezettingen of kraakpanden… Deze onstabiele woonomstandigheden zorgden er, in de woorden van een bewoner, voor dat "*ons leven stilstond*" (B3). Bewoners duiden op het belang van een woning om terug grip te krijgen op hun leven, energie te verzamelen om werk te zoeken, enzovoort.

> *"Ils nous faut un autre système pour loger les gens plus rapidement pour que les personnes puissent avoir la tête reposée, et pour qu'ils puissent avancer, travailler, continuer la vie quoi. D'abord le logement. Quand tu as ça, déjà dans ta tête tu es bien. Il faut que la personne se sente à l'aise »* (B5)

> *"Nu er meer stabiliteit is, merk je dat ze met andere dingen bezig zijn in plaats van te piekeren over hun volgende slaapplaats. Ze willen werk zoeken, een vorming volgen." (J)*

Een vrouw die vaak in noodopvangcentra verbleef, getuigt dat het leven in opvangstructuren het ook moeilijker maakt om contacten te sluiten met anderen, een sociaal netwerk op te bouwen en solidariteit te ontwikkelen.

> *"C'est terrible de vivre dans les centres d'urgence: tu ne peux pas avancer, tu n'as pas envie de travailler, de continuer la vie, le moral, ça va pas […] Là-bas tu trouves toutes sortes de personne. Tu peux pas t'entendre avec tout le monde. Je rencontres beaucoup de personnes là, mais je parles qu'avec certaines. On doit dormir ensemble, on doit rester ensemble mais il y a toujours les histoires de place, de lumière, de fenêtre fermée ou ouverte, une qui parle fort, une qui dort pas… C'est le foutoire là-bas."* (B5)

De Leeggoedgroep streed niet zomaar voor een woning, maar voor een gedeelde woning waarbinnen een solidair woonproject van start zou gaan. Nog voor deze fysieke plaats er was, werden er discussies gevoerd over de inrichting ervan, de nood aan gemeenschappelijke ruimtes, hoe men het gemeenschappelijk onderhoud zou regelen, enzovoort. Uiteindelijk verkreeg de groep niet één huis met verschillende gemeenschappelijke ruimtes, maar vier appartementen die per twee of per drie bewoond worden en waarvan enkel de keuken per twee of drie gedeeld wordt. Sommige bewoners geven aan dat een gemeenschappelijke ruimte overheen de verschillende appartementen extra solidariteitspraktijken zou kunnen stimuleren. De solidariteitspraktijken in het dagelijks samenleven, zoals het delen van een maaltijd, zijn nu beperkt tot de personen waarmee men een appartement deelt of de personen waarmee men op persoonlijk vlak sympathiseert. Een gemeenschappelijke ruimte zou ontmoeting verder kunnen stimuleren én het mogelijk maken om actief solidariteit te creëren in de vorm van herverdelingssystemen voor kledij, eten, …

> *"Il faut un local en commun pour mettre en route cette solidarité. On n'a pas vraiment un point de rencontre. On parle à la porte de l'un ou à la porte de l'autre, pour dire bonjour, pour demander comment ça va mais… C'est pas qu'on n'est pas fort ou qu'on n'est pas solidaire, c'est pas la question, c'est qu'on n'a pas vraiment d'endroit pour se rejoindre ou pour faire quelque chose en collectif, un projet, un récup. On est un peu bloqué dans notre habitat."* (B4)

De opdeling in verschillende appartementen heeft zijn negatieve, maar ook zijn positieve kanten. De opdeling zorgt enerzijds voor "*individualisering in het project*" (J), het "*uiteen trekken van de diversiteit*" (B1) en zelfs *"het vermijden van elkaar"* (P1). Anderzijds lijkt het niet meer dan logisch dat bewoners, zeker na de vermoeiende onderhandelingen en renovatiewerken, wat tijd nemen om zich te installeren, tot rust te komen en te wennen aan hun nieuwe, vaste woonplaats. De opdeling in appartementen biedt ook de mogelijkheid om te ontsnappen aan het dwingende en normerende dat

van het samenleven in groep kan uitgaan en laat mensen toe om zich de nodige intimiteit toe te eigenen.

> *"Ik denk dat velen stiekem blij zijn dat het appartementen zijn geworden en geen groot huis zodat ze toch hun eigen ruimte hebben zonder dat ze alles constant moeten delen met elkaar."* (J)

> *"Eigenlijk ben ik blij dat het verschillende appartementen zijn. Ik denk dat de mensen anders gewoon té dicht op elkaar zitten. Dat je echt een onderscheid moet maken tussen het individuele leven, intimiteit, privacy van één persoon versus het collectieve. Als je te veel moet delen dan verlies je jezelf terwijl het net voor de groep waarmee we werken belangrijk is dat je ook met jezelf bezig kan zijn."* (SO)

De strijd voor de plaats maar ook de inzet tijdens de renovatiewerken en het samen vormgeven aan een gedeeld, solidair project zorgt ervoor dat bewoners en beroepskrachten zich sterk identificeren met de woonplaats. Op specifieke momenten zoals een opendeurdag, of, zoals één van de bewoners het verwoordt "*la fête du promotion du projet"* (B4), komt dit naar voren. Bewoners en beroepskrachten voelen zich verbonden met het woonproject, delen hun ervaringen op een enthousiaste manier met bezoekers en buren, wijzen bezoekers op de leegstand in de buurt, maken brochures en afficheren de geschiedenis van het project.

8. Leerprocessen

Leerprocessen op niveau van de betrokkenen (professionals en deelnemers) spelen een rol bij het tot stand komen van nieuwe vormen van solidariteit in diversiteit.

Leeggoed is als alternatieve woonvorm redelijk uniek gezien het geen woonproject is voor een bestaande groep met een gedeelde affiniteit of gemeenschappelijke manier van in het leven staan. Diversiteit werd expliciet binnengebracht in het project en in de nabijheid van een gedeelde woonplaats om solidariteit te creëren (zie vorige). We stellen vast dat bewoners de solidaire visie van het project leren delen en dat zich binnen de Leeggoedgemeenschap bepaalde waarden en normen ontwikkelen (socialisatie). Het samenleven en de confrontatie met mensen met een diverse achtergrond leidt er ook toe dat bewoners eigen posities en veronderstellingen, maar ook posities en veronderstellingen waarbinnen anderen gewoonlijk geplaatst worden, uitdagen (subjectificatie). De nadruk op gelijkwaardigheid en participatie binnen het project maakt het tevens mogelijk dat deelnemers zich kunnen afzetten ten opzichte van de normen die zich rond het samen wonen ontwikkelen (subjectificatie).

Socialisatie in de diverse Leeggoedgemeenschap maakt subjectivering mogelijk

Beroepskrachten besteden veel aandacht aan het verbinden van de diverse bewonersgroep via groepsactiviteiten, het samen opstellen van een samenlevingscharter, een aanbod aan vormingen rond groepsdynamica en geweldloze communicatie enzovoort. Ook de groep die de nieuwe appartementen zal bewonen, werd al samengesteld en in dit groepsgebeuren betrokken. De huidige bewonersgroep en de beroepskrachten willen dat ook deze personen alle fases van een tijdelijke bezetting doorlopen om betrokkenheid op het project en de medebewoners teweeg te brengen.

> *"L'idéal c'est que les gens vivent le combat pour le logement jusqu'à l'obtenir pour vivre dedans. C'est plus important que de faire vite des négociations et des travaux pour offrir un logement à quelqu'un qui en a besoin. Quand la personne développe elle-même son opportunité de logement durable, c'est qualifiant, ça apprend plein de choses: que ça soit apprendre à bien peindre, à faire un trou dans un mur, à négocier, ou l'importance d'écrire une lettre bien claire, ou l'importance de respecter les partenaires avec qui on négocie etcetera."* (B1)

Het trachten verbinden van een diverse bewonersgroep is voor Leeggoed cruciaal gezien een familiale sfeer niet automatisch tot stand komt. Mensen moeten leren om familiaal samen te wonen.

"On sait qu'on n'est pas de la famille donc il faut le construire tout doucement. Ça se fait pas automatiquement, ça s'apprend en fonction du temps. Je vais pas dire 'oui tu es de la famille, allé comme ça dans le…'. Non, il faut d'abord sentir qu'on est ensemble et respecter la liberté et la différence de tout le monde aussi." (B5)

Ongetwijfeld stapten een aantal deelnemers in het project omwille van een urgente huisvestingproblematiek. Deze leren echter al gauw wat van hen verwacht wordt: solidair zijn en je inzetten voor anderen en het project.

"Je moet niet naïef zijn en denken dat alle inwoners 100% achter de idee van het project staan. Neen, sommige zijn er omdat ze een kans zagen om stabiliteit op te bouwen. Maar ik geloof toch dat zij die het project niet op onze manier zouden verwoorden, door erbij te zijn en erin te leven, de filosofie gaan proeven en uiteindelijk gaan ondersteunen." (P1)

Een bewoner getuigt dat je in Leeggoed moet *"leren solidair zijn met mensen die je worden opgelegd"* (B2). Samenwonen met vrienden of mensen die je zelf kan kiezen, kost volgens hem minder inspanning omdat er al een bepaalde verstandhouding is en omdat onderlinge solidariteitsmechanismen automatisch tot stand kunnen komen. Tijdens de selectievergaderingen om een nieuwe bewonersgroep samen te stellen, hadden beroepskrachten dan ook gevreesd dat bewoners moeilijk afstand zouden kunnen nemen van de mensen die ze kennen en sympathiek vinden. Toch gaf de bewoner in kwestie tijdens de selectie voorrang aan mensen in nood boven vrienden en kennissen. Dit getuigt van subjectivering omdat hij bestaande, en in dit geval ook zijn eigen, denk- en handelingskaders in vraag stelt om ruimte te maken voor anderen.

"Ze moesten zes mensen uit een lijst van zeventien kiezen. Iedereen begint met 'dit is een sympathieke kerel en die kan gitaar spelen'. Je begint mensen te verkopen. Maar door de criteria was het van 'oké, als we die mensen in de groep zetten, mogen we nog zoveel vrouwen, sans-papiers, mensen zonder inkomen kiezen…'. De gasten hebben dat heel goed gedaan, het was niet van 'dat is mijn broer, die moet erbij'. Ik denk dat een drietal gasten hebben gezegd 'dat is mijn vriend, maar die andere heeft het objectief gezien meer nodig, dus die is voor mij oké en mijn vriend moet dan maar…' Dat vind ik straf." (J)

Het verbinden van mensen met een diverse achtergrond in een gedeeld woonproject, leidt ook bij andere bewoners tot diepgaande leerprocessen. Een bewoner zonder vroegere ervaring van dak- of thuisloosheid getuigt dat de periode van onzekerheid betreffende een woonst hem voor even deed beseffen wat het betekent om dakloos te zijn. Vroeger begreep hij niet waarom mensen in een kwetsbare positie het "*heft niet in eigen handen nemen en iets trachten te maken van hun leven*" (B1), maar het zien en voor een deel samen meemaken van hun dagelijkse overlevingsstrijd

verruimde zijn blik en deed hem stil staan bij de realiteit waarin anderen moeten leven, of in zijn woorden "*je suis moins catégorique par rapport à ça*" (B1).

> *"Face à la réalité qu'on rencontre de l'autre personne, on voit les différentes façons de voir et évidemment on apprend beaucoup. Tout le monde avance dans l'esprit de solidarité. Je peux juger tel ou tel parce qu'il vit dans un assistanat mais quand je prends le temps d'entendre son parcours de vie, je comprends mieux comment il est arrivé là."* (B1)

Hij beseft dat het niet hebben van een stabiele woonplaats vergaande effecten heeft op andere levensdomeinen zoals de zoektocht naar werk en het opbouwen van een sociaal netwerk. De gedeelde zoektocht naar een woning bracht bij hem een subjectiveringsproces op gang: hij daagt de positie waarin anderen gewoonlijk geplaatst worden uit. De daaropvolgende, intensere contacten met diverse medebewoners in een gedeeld woonproject verdiepen dit subjectiveringsproces en leiden ertoe dat hij ook zijn eigen positie in vraag stelt. Dit is heel duidelijk op het moment waarop hij zich bewust wordt van zijn sterkere positie in het project vanwege zijn stabielere inkomenssituatie, kennis van het Nederlands en het Frans, ervaring in de huisvestingssector, enzovoort. Een conflict over de leidersrol die hij opnam zonder er voldoende bij stil te staan, of die hem geleidelijk aan in de schoenen werd geschoven, zette hem aan tot nadenken over zijn eigen positie, de rol die hij had opgenomen in een project dat 'gelijkheid' benadrukt, én het belang van de verschillende competenties en vaardigheden, en dus potentiële bijdrages, aanwezig in het project.

> "*J'ai eu plus de chance dans la vie, une éducation qui correspond aux demandes d'ici, une expérience professionnelle, je suis francophone… Mais dans la diversité, il faut doser un peu, sinon tu deviens le chef et ça c'est pas cool. Si tu prends beaucoup de place parce que tu as beaucoup de compétences pour le projet, il faut laisser la place aux autres. Tu ne peux pas, dans un projet égalitaire, demander à quelqu'un d'encadrer les autres.*
>
> *En plus, il faut trouver ce qu'il y a à apporter et c'est pas forcément des capacités de gestion ou des capacités de faire des travaux qu'il faut. On a vu notamment que la valeur de temps est très important. Moi, je bosse, j'ai des enfants, je suis pas souvent là. Si on avait monté ce projet avec des gens qui ont mon montant de temps, on n'aurait pas fini les travaux… Si tu réfléchis là-dessus, finalement, il y en a beaucoup, des compétences qui sont pas validés dans notre société.*" (B1)

Het samenleven in diversiteit, gesteund op het creëren van mogelijkheden om ieders bijdrage te waarderen en te valideren, leidt ertoe dat bewoners evidenties doorbreken over welke bijdrages waardevol zijn in het project, en bij uitbreiding in de bredere samenleving. Een sprekend leermoment voor bovenstaande bewoner was een bewonersvergadering waarin hij als vanzelfsprekend de leiding

op zich nam om dan letterlijk onderbroken te worden door zijn medebewoonster toen zij opmerkte dat hij doodop was en de hele dag nog niets had gegeten:

> *"Une fois, dans une réunion, j'étais crevé, j'étais en train d'expliquer des trucs, on partage déjà des infos… Donc la réunion a commencé tout de suite. Mais elle avait entendu que j'avais faim, elle m'est allée chercher une assiette. Ça c'est une communication aussi qui montre qu'on fait attention l'un à l'autre."* (B1)

Hij beschrijft deze daad, bestaande uit het delen van een maaltijd maar ook het aangeven dat men begaan is met elkaar en hetzelfde lot deelt, letterlijk als een daad van solidariteit in diversiteit. Hij wordt tegelijk ook uitgedaagd om zijn veronderstellingen betreffende communicatie in vraag te stellen. Gezien zijn ervaring op verschillende discussieplatforms rond recht op wonen, ontwikkelde hij een erg rationele en verbale manier van communicatie: een stelling poneren en beargumenteren. In een superdivers project komt hij in contact met andere communicatievormen en leert hij die betekenis geven en naar waarde schatten.

Subjectificatie doorbreekt waarden en normen van de Leeggoedgemeenschap

Het creëren van ruimte en respect voor eenieder en dus ook voor solidariteit in diversiteit is echter geen evidente kwestie. Dit is heel duidelijk merkbaar als we de verhouding tussen 'oude bewoners' en 'nieuwe bewoners' analyseren. Slechts vier van de huidige bewoners doorliepen het volledige traject van zoektocht over onderhandelingen tot verkrijgen en renoveren van de woningen. De huidige inbreng van bewoners in het project wordt soms afgewogen ten opzichte van hun deelname in dit traject (cfr. supra). Doorheen de ontwikkeling van Leeggoed ontwikkelen zich dus bepaalde normen en waarden die de contouren van een Leeggoedgemeenschap lijken af te lijnen. Bewoners verwachten inzet en engagement van (nieuwe) medebewoners. Ze hebben een sterke visie op hoe moet worden samengeleefd en hoe solidariteit in diversiteit moet worden gecreëerd. Dit brengt een socialisatieproces op gang: nieuwe bewoners moeten leren dat Leeggoed meer is dan een woning en moeten hier ook getuige van worden. Ze leren de filosofie van het project kennen door er te wonen of erop betrokken te worden, maar ze worden er ook op aangesproken:

> *"Dans les réunions, on est attentive à dire aux gens qui n'ont pas connu la période de la lutte et des négociations, qui sont venus plus tard 'maintenant on te demande de prendre en mains l'histoire du projet'. Donc quand on a fait le* opendeurdag*, on a demandé à deux filles qui étaient moins dans le projet, on avait peur qu'il y avait un problème d'implication, on leur a demandé d'écrire et de symboliser l'historique du projet, la brochure. Alors elles ont appris par rapport à ça et elles s'expriment par rapport à ça."* (B1)

Van medebewoners wordt verwacht dat ze kennis opdoen over het project en haar voorgeschiedenis en dat ze zich de normen die zich ontwikkelden binnen het project eigen maken om er deel van te kunnen worden. Interessant is echter om vast te stellen dat op het moment dat de Leeggoedgemeenschap te normerend dreigt te worden, er door de participatieve insteek opnieuw openheid wordt gecreëerd voor diversiteit én gelijkheid. Beroepskrachten benadrukken het belang van eenieders eigenheid, inbreng en mening, en dit zorgt ervoor dat mensen niet zomaar afgerekend worden op basis van vooropgestelde normen. Dit blijkt duidelijk tijdens onderstaande discussie op een bewonersvergadering. Een bewoner wijst hier een medebewoner, die te weinig de gedeelde strijd zou uitdragen, 'in naam van de groep' terecht. Hij wordt echter op zijn beurt geconfronteerd met de norm die hij daardoor oplegt en de uitsluiting waarmee dit gepaard kan gaan.

> *"Mon voisin, il cherchait une solution de logement, il n'est pas dans l'esprit de lutte, il a une vision beaucoup plus individualiste que les autres. Il voit bien que les autres sont dans un autre combat. Je l'avais dit : 'écoute, il y a un problème de participation de ta part'. Il a dit : 'ben, je suis comme toi, tu ne dors pas ici tous les soirs, c'est pas parce que j'habite ici que je peux pas vivre comme je m'entends, c'est ma liberté de partir en vacances, de faire d'autres choses…'. Tout de suite, évidemment, pour moi c'était claire."* (B1)

De medebewoner die zich, door gebrek aan verblijfsstatuut, in een eerder kwetsbare positie bevindt, getuigt van subjectivering op het moment dat hij zich afzet ten opzichte van de norm die in het project ontstond en stelt dat hij 'gelijk is' aan degene die hem terechtwijst.

De Leeggoedgemeenschap veronderstelt socialisatie om er deel van uit te maken. Het afbakenen van waarden en normen waar dit mee gepaard gaat, kan een orde in het leven roepen waarin posities, rollen en belanghebbende stemmen strikt worden omschreven en waarbij dus wordt afgelijnd wie al dan niet deel uitmaakt van de gemeenschap. Leeggoed toont aan dat net door diversiteit als radicaal uitgangspunt te nemen, het risico op uitsluiting kan worden doorbroken. Personen met diverse achtergronden, levensverhalen, eigenschappen, competenties en vaardigheden worden in dit project betrokken, leren elkaar kennen en dagen elkaar uit. De belangrijkste leerprocessen met betrekking tot solidariteit in diversiteit in het Leeggoedproject zijn dan ook subjectiveringsprocessen waarin men eigen posities en veronderstellingen, maar ook posities en veronderstellingen waarbinnen anderen gewoonlijk geplaatst worden, uitdaagt. De ontmoeting en confrontatie met mensen met een andere achtergrond vormen de voedingsbodem voor deze leerprocessen.

9. Solidariteit in spanningsvelden

Daar waar innovatieve vormen van solidariteit in diversiteit ontwikkeld worden, ligt de betekenis, de vorm, de inhoud en de oriëntering van die solidariteit nog relatief open. We zien minstens zes spanningsvelden waarlangs solidariteit concrete invulling kan krijgen. De concrete context, het hier en nu, bepaalt steeds opnieuw mee welke specifieke posities op deze spanningsvelden de invulling van solidariteit meekrijgt. Maar ook beleidsmaatregelen en professionele interventies kunnen de positionering van plaatsgebonden vormen van solidariteit in diversiteit op die spanningsvelden faciliteren.

Leeggoed creëert een woonalternatief voor mensen in precaire woonomstandigheden. Dit woonalternatief dient zich continu te verhouden ten opzichte van de bestaande ordening van de private en publieke huisvestingsmarkt. We bekijken daarom eerst hoe Leeggoed zich beweegt op het spanningsveld affirmatie - transformatie. Vervolgens gaan we via het spanningsveld universalistisch – particularistisch na wie deel kan uitmaken van de solidariteit die tot stand komt. Een derde spanningsveld behandelt de voorwaarden waaronder solidariteit tot stand komt en hun mate van onderhandelbaarheid. Deze drie spanningsvelden blijken een fundamentele rol te spelen voor het Leeggoedproject en de ontwikkeling van solidariteit op verschillende niveaus. Vervolgens behandelen we kort de overige spanningsvelden, respectievelijk economisch – cultureel, consensus – conflict en afstand – nabijheid.

9.1. Affirmatie - transformatie

Dit spanningsveld speelt op het niveau van de effecten van solidariteit. Solidariteit die integratie in een bestaande sociale orde veronderstelt, bevestigt bestaande sociale verhoudingen en maatschappelijke structuren. Solidariteit kan ook vorm krijgen op basis van een transformatie van sociale relaties en maatschappelijke verhoudingen.

Als tijdelijke bezetting stelt Leeggoed duidelijk de bestaande ordening van de private en publieke huisvestingsmarkt in vraag. De ondersteunende organisaties van Leeggoed waren lang gericht op toeleiding van hun kwetsbaar publiek naar bestaande sociale systemen: men zocht woningen op de private en publieke huurmarkt, poogde de link te leggen tussen onthaaltehuizen en reguliere huisvesting, schreef mensen in op ellenlange wachtlijsten voor een sociale woning, enzovoort. Door eigen huisvesting te creëren doorbreekt Leeggoed de wijze waarop veel organisaties al jaren tewerk

gingen: mensen trachten toe te leiden naar woningen en structureel aanklagen dat er te weinig betaalbare woningen zijn.

> *"We zochten woningen op de privémarkt, we bleven binnen de normen van de samenleving. Ik zag geen resultaten en ik had niet het gevoel dat we met de essentie bezig waren. 'Moeten wij ons bezig houden met mensen in een bepaald kader te steken waar ik het niet meer mee eens ben?' Wat we deden was zo een beetje actievoeren en zeggen hoe het moet zijn maar als je zegt 'er moeten meer sociale woningen zijn, zegt iedereen 'ja dat is waar' en dan blijf je dat zeggen maar het is stom om dingen te zeggen die iedereen toch al weet."* (SO).

Leeggoed wou niet enkel aanklagen, maar ook ontwikkelen. In vraag stellen, maar ook creëren. De keuze om eigen huisvesting te creëren zette een aantal discussies in gang die het spanningsveld 'affirmatie transformatie' duidelijk illustreren. Een eerste discussiepunt dat we hieronder uitgebreid behandelen betreft de veronderstelde tijdelijkheid en mogelijke non-conformiteit met de wooncode, iets wat de structurele eis voor een degelijke woonst zou ondermijnen. Een tweede discussiepunt betreft de institutionalisering van tijdelijke bezettingen en de vrees dat dit een kader zal creëren dat andere samenlevings- of bezettingsvormen uitsluit. Het creëren van de eigen huisvesting, laat echter ook toe om te experimenteren met nieuwe manieren om samen te leven. De ruimte voor participatie van de bewoners en het vormen van een woongemeenschap hebben een transformatief karakter. Ze staan haaks op de bureaucratische realisatie van het woonrecht via b.v. sociale huisvesting of via tijdelijke bezettingen die vanuit hoogdringendheid handelen. Dit komt verder aan bod in de derde paragraaf hieronder.

De organisatie van een tijdelijk, precair project.

De keuze om eigen huisvesting te creëren geeft aanleiding tot discussie of projecten als Leeggoed niet dreigen 'minderwaardige woningen' te creëren voor 'minderwaardige groepen'. Deze bedenking vormde de inleiding van het themanummer 'Tijdelijke bezetting van leegstaande gebouwen' van de Brusselse Bond Recht op Wonen:

> *"Wie had enkele jaren geleden gedacht dat de BBRoW een themanummer zou wijden aan tijdelijke bezettingen? Bezetten van leegstaande panden valt toch niet te rijmen met het recht op een degelijke woning voor iedereen? Zijn we als maatschappij niet meer in staat om het recht op wonen te garanderen? Moeten we als organisaties die ijveren voor het recht op wonen, nu ook gaan investeren in tijdelijke of minderwaardige oplossingen voor de wooncrisis? Bestaat niet het risico dat er een soort tweederangshuisvesting zal ontstaan, afgekeurd volgens de wooncode, maar goed genoeg voor arme mensen?"* (Van Heesvelde, 2013, p3)

Tijdelijke bezettingen zouden tijdelijke en dus onvolwaardige en precaire oplossingen zijn. Bovendien zijn ze vaak niet volledig conform met de wooncode. Beroepskrachten moesten opboksen tegen weerstand vanuit het middenveld, de beleidsmakers en de bredere publieke opinie ten opzichte van het organiseren van een bezetting. Diepgaande contacten en het werken in nabijheid met mensen in instabiele woonomstandigheden overtuigden hen echter van de noodzaak om een bezetting op te starten. De weerstand tegen initiatieven als Leeggoed, zowel binnen eigen organisaties als binnen het bredere middenveld, volgt uit de lange strijd die aan de bestaande woonnormen vooraf ging (Bensaïd, 2013). Via de woonnormen wou men de kwaliteit van de Brusselse woningen verbeteren en de rechten van alle huurders beschermen. De erg strikte veiligheids-, gezondsheids- en bewoonbaarheidsnormen zijn nu echter een van de redenen waarom er nog niet veel tijdelijke bezettingen met overeenkomst zijn. Leeggoed creëerde een tussenstap tussen *'wat de norm is en wat de realiteit van de straat is'* (SO). Veel gezinnen en personen leven liever in een woning met een aantal gebreken dan in een krotwoning of op straat. Het aanhoudend tekort aan betaalbare woningen, de voortrekkersrol van de 123 en de concrete, positieve ervaringen met het Leeggoedproject zorgen ervoor dat de visies in het bredere werkveld aan het veranderen zijn.

> *"Ik heb wel het gevoel dat de sociale sector er nu minder wantrouwig tegenover staat. De Brusselse Bond Recht op Wonen pleit er nu ook voor en dat is iets wat ze vijf jaar terug niet zouden gedaan hebben. Ik denk dat ze gezien hebben dat het werkt en dat het niet is omdat het een tijdelijke en precaire bezetting heet, dat het precair is. Kijk maar naar de 123, die zijn er al zeven jaar. Zo precair en tijdelijk is dat niet, dat is langer dan dat mensen gemiddeld in een privéappartement wonen."* (J)

Tijdelijk of precair wonen zijn in die zin een oplossing een oplossing geworden voor een probleem waarvoor de politiek al tientallen jaren geen adequaat antwoord wist te verzinnen (Van Heesvelde, 2013: 3). Tegelijk benadrukt Leeggoed dat tijdelijke bezettingen geen structurele oplossing zijn voor het tekort aan kwaliteitsvol en betaalbaar wonen. Het collectief blijft een pleidooi voeren voor het recht op een degelijke woning voor iedereen. Tijdelijke bezettingen mogen geen excuus worden om het structureel recht op een degelijke woning nog verder in de marge te zetten.

> *"Wij proberen een tijdelijke toegang tot een leegstaande huizenmarkt structureel te maken. Dat sluit niet uit dat je ijvert voor meer sociale woningen en toegang tot een degelijke woonst voor iedereen. Het is maar één van de middelen om mensen te huisvesten."* (P1)

> *"Het probleem met van die kleine, innovatieve projecten is dat ze gaan zeggen van 'ah jullie zijn in de marge bezig, en het is eigenlijk ook een oplossing voor ons probleem, doe maar voort'. Maar*

dan gaan ze het grotere kader, de manier waarop de woningmarkt georganiseerd is, niet meer in vraag stellen." (SB)

Institutionalisering van tijdelijke bezettingen.

Leeggoed wil een beter institutioneel kader voor tijdelijke bezettingen. In de huidige Brussels Huisvestingscode is 'het afsluiten, middels het akkoord van de BGHM, van overeenkomsten voor precaire bewoning van woningen, waarvoor een renovatie werd geprogrammeerd en waarvan de bewoners desgevallend het voorwerp uitmaken van een maatschappelijke begeleiding' opgenomen als taak voor de sociale huisvestingsmaatschappijen (Bensaïd, 2013). Bijkomend hoopt Leeggoed dat de BGHM een duidelijkere, informerende, coördinerende en stimulerende taak op zich neemt én dat de mogelijkheden van dit model ook ruimer dan de publieke huisvestingsmarkt worden bekeken. Nu wordt nog veel te veel geschermd met het recht op eigendom, zelfs als dit het laten verkrotten van eigendom betekent.

Tegelijk brengt deze institutionalisering risico's met zich mee. Institutionalisering betekent immers definiëring van wat een tijdelijke bezetting is en het vastleggen van bepaalde criteria en normen. Beleidsactoren, zoals lokale overheden en de sociale huisvestingsmaatschappijen, dreigen momenteel een onderscheid te maken tussen tijdelijke bezettingen en 'wilde kraken'. Ze geven aan solidair te willen zijn met specifieke groepen, namelijk die groepen die professioneel ondersteund worden vanuit erkende organisaties. Voor de Elsense Haard was de professionele begeleiding van het Leeggoedproject immers een doorslaggevende factor om de tijdelijke bezetting goed te keuren. Leeggoed wil vermijden om naar voor geschoven te worden als 'het goede voorbeeld' en zo desolidariserend of uitsluitend te werken naar minder omkaderde bewonersgroepen toe.

"De Elsense Haard heeft constant mensen die hun gebouwen bezetten. Het probleem is dat we als goed voorbeeld naar voor worden geschoven waardoor ze zelf zonder schuldgevoel andere krakers kunnen uitzetten. Zo van 'je moet maar steun zoeken bij organisaties'. Dat is ook niet de bedoeling hé, ik wil niet de excuustruus zijn. " (P1)

"Als je een concept zet op solidair wonen en zegt van 'organisaties hebben daar een bepalende rol in', dan sluit je spontane groepen uit om zo'n woonvorm aan te gaan. Worden we niet misbruikt door de overheid door als buffer te dienen? In hoeverre staan we daar wel kritisch genoeg tegenover? We moeten constant benadrukken dat we wilde kraken ook legitiem vinden. Er is een gigantische wooncrisis en mensen die zelf initiatief nemen, dat vinden we even legitiem." (SB)

Op het moment dat er zich een institutioneel kader lijkt te ontwikkelen betreffende tijdelijke bezettingen, blijkt ook duidelijk welke groepen blijvend uitgesloten worden. Er ontwikkelen zich nieuwe normen en criteria en Leeggoed ziet zich genoodzaakt om hier een positie in te nemen. Men wil een beter institutioneel kader voor tijdelijke bezettingen, maar benadrukt tegelijk dat wilde kraken even legitiem zijn gezien het aanhoudend tekort aan betaalbaar en kwaliteitsvol wonen.

Experimenteren met nieuwe samenlevingsvormen

Naast het creëren van huisvesting, bieden projecten van tijdelijke bezetting ook de mogelijkheid om te experimenteren met nieuwe, collectieve en solidaire samenlevingsvormen. Leeggoed wil deze ervaring opbouwen samen met een groep mensen die vaak met uitsluiting en stigmatisering te maken krijgen. Het participatieproces dat met de doelgroep wordt doorlopen is iets wat niet onmiddellijk zichtbaar is. De organisaties hechten er niettemin evenveel aandacht aan als aan de creatie van huisvesting.

> *"Met de uitzetting van de Gésukerk werden we al gevraagd om een aantal mensen op te nemen. Terwijl het daar niet over gaat, we willen huisvesting creëren maar het gaat vooral over het proces dat wordt afgelegd met de groep. Maar dat ziet het beleid niet en het is heel moeilijk om dat te vertalen."* (SOB)

Personen worden niet zomaar in woningen geplaatst maar in een intensief groepsproces betrokken. In tegenstelling tot andere tijdelijke bezettingen waar de omkaderende organisatie, zoals de Fébul, op zoek gaat naar woningen en vervolgens partners aanspreekt om bewoners aan te leveren, investeert Leeggoed veel tijd in groepsvorming en dit zowel voor, tijdens als na het verkrijgen van de woningen. Volgens de medewerkster van de Fébul leidt dergelijke aanpak tot veel meer onderlinge solidariteit dan de overige projecten die de Fébul omkadert en waar de nadruk enkel ligt op het recht op wonen als basisbehoefte. Binnen Leeggoed ontstaat een betrokkenheid naar het project en naar de medebewoners toe. Deze betrokkenheid staat haaks op de bureaucratische realisatie van het woonrecht via bijvoorbeeld sociale huisvesting. Een bewoonster getuigt dat het Leeggoedproject je toelaat om initiatief te nemen, te vechten voor iets, dingen uit te proberen, de grip op je leven te behouden…

> *"Les logements sociaux, c'est une bonne solution mais c'est une solution qui résolue les gens, qui les mets dans une place pour eux et je pense que le projet ici a plus d'esprit. Dans les logements sociaux, tu dois rien faire, tu te mets sur une liste d'attente et tu dois attendre longtemps. C'est surtout ça que tu dois faire, attendre."* (B4)

9.2. Universalistisch - particularistisch

Iedereen kan in principe deel uitmaken van solidariteitsmechanismen. Is dat het geval dan spreken we over een universele invulling van solidariteit. Blijft de solidariteit beperkt tot specifieke groepen op basis van kenmerken zoals afkomst, gender of leeftijd dan spreken we van een particularistische invulling.

Leeggoed is een solidair woonproject voor een specifieke groep die door beroepskrachten, en in een volgende fase door bewoners zelf, werd samengesteld. In die zin ontwikkelt Leeggoed een particularistisch solidariteitsmodel gebaseerd op groepsvorming. Die groepsvorming heeft wel universalistische trekken gezien iedereen die bereid is zich in te zetten in het project, in principe kan toetreden.

In het project spelen een aantal directe selectiecriteria een rol. Een eerste criterium is diversiteit: men wil mannen en vrouwen in het project, mensen die dakloos waren en mensen die precair gehuisvest waren, mensen met en zonder wettig verblijf, mensen met en zonder kinderen. Deze selectiecriteria zijn echter omvattender dan in de meeste tijdelijke bezettingen waarbij verenigingen bewoners selecteren op basis van hoogdringendheid of waarin bewoners medebewoners selecteren op basis van affiniteit (Macsai, 2013).

Een tweede selectiecriterium is inzet. Leeggoed is niet enkel een oplossing voor een woonnood, het is een woonproject waarin participeren de norm is. Op basis hiervan heeft Leeggoed al een aantal keer expliciet mensen moeten uitsluiten:

> "*Mensen die wel afkwamen maar niets deden of zwegen, dan werd het vrij duidelijk dat ze niets konden betekenen voor het project of geen enkele inspanning deden op welke manier dan ook."* (P1).
>
> *"Het gaat niet alleen over woningen maar over het hele project, de solidariteit, het contact. Ik ben van mening dat elke deelnemer die participeert louter en alleen voor de woning gewoon uit het project valt, erin gefrustreerd geraakt. De groep is keihard voor wie komt profiteren."* (SO)

Er spelen ook een aantal indirecte criteria een rol. Met indirect bedoelen we dat ze door de beroepskrachten en bewoners niet of niet in die mate als selectiecriterium bedoeld waren. Ten eerste blijken financiële mogelijkheden een rol te spelen. Gebouwen bezetten is immers niet gratis. Bezettingen met enkel mensen in een kwetsbare situatie houden vaak niet stand omwille van bezettingsvergoedingen of energiekosten. Dit is een van de redenen waarom Leeggoed ook mensen

met een inkomen betrekt. Toch blijven de onvoorspelbare energiekosten een vrees voor kwetsbare bewoners. Een vrouw zonder wettig verblijf getuigt dat ze niet in het project wou stappen omdat ze de maandelijkse betalingen niet kan verzekeren. Het blijft dus een uitdaging om toegankelijk te zijn voor diegenen die het het meest nodig hebben.

> *"Il faut donner €20 d'épargne et €70 ou €100 pour les charges. J'ai pas de revenu. Je peux pas me permettre de dire 'oui je peux' parce que je peux peut-être payer un mois, deux mois, un autre mois pas. L* [beroepskracht] *m'a dit 'il faut pas te laisser déranger par ça, il y a toujours des réseaux, de la solidarité, tu vas peut-être trouver du travail, on va être plus souple, et les autres, il y en a aussi avec papiers et c'est là où se joue la manière de faire avec les uns et les autres'. Mais je sais pas, je voulais pas."* (B5)

Ten tweede speelt doorzettingsvermogen een rol. Gezien de lange aanloop van het project haakten heel wat mensen af: *"the project is not easy, it is a long way, if someone doesn't have patience, he cannot be in the project"* (B3). Het project biedt geen noodoplossing voor een acute woonproblematiek. Daarenboven werd ook in de periode voor het verkrijgen van de woningen heel wat inzet van de (kwetsbare) groep geëist. Dit is niet voor iedereen haalbaar: "*maanden aan een stuk vergaderen zonder enige zekerheid dat er iets uit de bus komt, dat is erg vermoeiend voor mensen die bezig zijn met overleven"* (J). De medewerkster van Fébul formuleerde hierrond een kritische bedenking: "*est -ce qu'on doit demander à des personnes de participer plus parce qu'ils sont en précarité"* (F)? De beroepskrachten stellen zich nu de vraag of ze in de periode voor de intrede in de woningen niet te veel inzet gevraagd hebben van de groep.

9.3. Onderhandelbaar – niet onderhandelbaar

Dit spanningsveld gaat over de mate van dwang die uitgeoefend wordt om solidariteit te genereren. Is solidariteit het gevolg van een spontane, vrijwillige handeling of van dwingende sociale verwachtingen of dwang door overheidsinstellingen of andere formele instituties?

Leeggoed onderhandelt op twee niveaus over de modaliteiten van solidariteit. Er wordt intern onderhandeld over het project en het samenleven binnen dit project. Deze onderhandelingen hebben een effect op solidariteit en bepalen met wie men onder welke voorwaarden solidair is. Daarenboven zet Leeggoed onderhandeling in als strategie om solidariteit af te dwingen van externe eigenaars. Deze onderhandeling werd geformaliseerd in een contractueel kader met de Elsense Haard.

Interne onderhandeling

In een participatief project als Leeggoed wordt er continu en intensief onderhandeld over het project, het samenleven en de condities waarbinnen solidariteit kan tot stand komen. De bewoners stelden zelf een charter op met algemene leefregels: verplichte aanwezigheid op de bewonersvergadering, afspraken in verband met bezoek, betaling van de maandelijks kosten, kamerverdeling, omgaan met conflicten, racistische uitlatingen en fysiek geweld, regels betreffende de selectie van nieuwe bewoners, enzovoort. Deze algemene regels zijn in principe niet meer opnieuw onderhandelbaar. Niettemin draagt Leeggoed een visie uit waarbinnen alles bespreekbaar is, getuige de bewonersvergaderingen waar ongeveer alles ter discussie kan gesteld worden, ook de inhoud van het charter. Een persoon die ervan overtuigd is dat een groep moet kunnen samenleven zonder regels werd door het project geweigerd. Maar een te strikte interpretatie van de regels wordt ook niet gewaardeerd door de groep. Een bewoner kan uit de woning worden gezet indien hij of zij niet betaalt of de leefregels niet respecteert. Deze beslissing wordt pas genomen als alle mogelijke oplossingen werden uitgeput.

Binnen Leeggoed heerst consensus dat het project meer is dan een woning alleen: het is een collectief en solidair woonproject waar bewoners moeten in investeren. Maar over die 'investering' kan onderhandeld worden. Er ligt immers niet vast wat 'bijdragen' aan het project precies betekent, en of dit van iedereen op dezelfde manier kan geëist worden. Een beroepskracht reflecteert hier treffend over:

> *"Zou het genoeg kunnen zijn dat iemand gewoon bijdraagt aan het welzijn van zichzelf? Als we als collectief zien dat ons project bijdraagt aan het welzijn van één individu, bijvoorbeeld een zware problematiek van iemand die al heel lang op straat zit, en dat we zeggen van 'door die woning kan je beter voor jezelf zorgen, dan zijn we al blij'. Misschien zou dat pas solidariteit zijn…"* (SO)

Er wordt ook continu onderhandeld over de ondersteuning van de professionele organisaties en de rol die ze al dan niet opnemen met betrekking tot de organisatie van het dagelijks samenleven. Een bewoner in een kwetsbare positie geeft aan dat hij niet inziet hoe het project verder kan gezet worden zonder hen. Een andere bewoner vindt dat ze strenger moeten toezien op de regels: *"chaque fois on discute, on se met des règles et on n'applique pas, on n'est pas sérieux dedans et personnellement je suis déçu à fond, surtout des associations"* (B2). Nog een andere, meer activistische bewoonster, vindt dat de ondersteuning van organisaties betuttelend werkt: *"ik kan mijn eigen boontjes doppen zonder steun van organisaties die mij zeggen wanneer ik moet vergaderen"* (J).

Externe onderhandeling

Leeggoed onderhandelt met eigenaars en beleidsactoren. In haar creatie van een woonalternatief zoekt Leeggoed toenadering tot huisvestingsactoren door een 'win-win' te benadrukken: er worden woningen gecreëerd voor mensen in nood maar tegelijk wordt het patrimonium van de sociale huisvestingsmaatschappij goed beheerd en verzorgd.

> *"Met een goed omkaderde bezetting sla je twee vliegen in een klap: er komt betaalbare woonruimte bij en de leegstand wordt een levende plek. Op een simpele manier en zonder veel maatschappelijke kosten werden enkele honderden sociale woonplekken gecreëerd en stadskankers geneutraliseerd."* (Van Heesvelde, 2013, p3)

> *"Des projets comme ça peuvent aider tout le monde: moi, la Belgique, ... Les gens se plaignent: il y a beaucoup de gens dans la rue, beaucoup de gens qui ne travaillent pas, qui font la manche… Mais quand on met des projets en route, ça peut aider les gens parce que nous non plus, nous ne voulons pas être dans la rue."* (B5)

Deze onderhandelingsstrategie stond even ter discussie. Enkele bewoners waren minder bereid om intensief met eigenaars te gaan onderhandelen vanuit het principe dat leegstand sowieso mag gekraakt worden. Een bewoner getuigt dat de groep tot de conclusie kwam dat ze pragmatischer moesten ingesteld zijn en 'het spel dienden mee te spelen'. Je hebt nu eenmaal steun van beleidsmakers nodig om dergelijke projecten van de grond te krijgen en duurzaam te maken. Zeker gezien de aanwezigheid van mensen zonder wettig verblijf bleek onderhandelen de beste strategie. Kraken is voor hen immers niet zonder risico.

> *"Si tu veux obtenir quelque chose et tu parles ni au politique, ni aux médias, tu vas toujours parler à la police et au juge. Il faut être pragmatique pour mettre en place des projets comme ça. J'utilise un langage politique, c'est 'win-win'. Je déteste ce mot mais je leurs ai dit: 'écoutez, vous aurez moins de problèmes ennous donnant ces bâtiments plutôt que de les laisser vides'. Il faut transformer la problématique en proposition ou solution et alors leurs faire comprendre qu'il y a quelque chose à gagner."* (B1)

Diezelfde bewoner geeft duidelijk aan dat er grenzen zijn aan de bereidheid tot onderhandelen. Leeggoed is bereid om te onderhandelen met eigenaars van woningen en beleidsactoren voor zover deze het project niet voor hun eigen kar gaan spannen en/of inkapselen in een anti-krakers discours.

"Ce n'est pas grave si ont fait plaisir au pouvoir publique pour autant qu'ils nous donnent ce qu'on veut. Mais s'ils nous utilisent, on va mettre la limite très claire. Le risque, c'est d'être considéré comme anti-squat. Nous voulons faire attention à ça parce qu'on pense que le squattisme à Bruxelles a besoin de continuer." (B1)

Momenteel is de tijdelijke bezetting geformaliseerd via verschillende contracten. De Elsense Haard heeft een contract met Samenlevingsopbouw Brussel die op haar beurt contracten afsloot met de verschillende bewoners. Het bezettingscontract tussen Samenlevingsopbouw Brussel en de Elsense Haard bepaalt de modaliteiten waarbinnen onderhandeld kan worden. Zo kan de discussie over gratis bezetten niet meer gevoerd worden gezien het contractueel kader dit niet toelaat én gezien dit toekomstige onderhandelingen over nieuwe woningen in het gedrang kan brengen.

"Sur le fond on est d'accord que le logement est un droit universel mais, comme on est entré en acceptant de signer des conventions, on est entré dans un cadre contractuel et on doit le respecter, sinon on n'est plus crédible et on ne va plus nous donner des bâtiment vides." (F)

9.4. Economisch - cultureel

Dit spanningsveld gaat over waar die solidariteit precies betrekking op heeft. Gaat het over economische solidariteit en dus toegang tot of herverdeling van materiële hulpbronnen of gaat het (ook) over het erkennen en respecteren van culturele verschillen?

In het Leeggoedproject valt geen spanning vast te stellen tussen economische en culturele solidariteit. Het samenlevingscharter stelt voorop dat diversiteit een meerwaarde is. Culturele verschillen dienen in dit opzet te worden erkend en gerespecteerd.

"Les différences entre habitants qu'elle soit de couleur de peau, de sexe, d'idées, d'envies, cultures, d'orientation sexuelle… sont considérées comme une valeur et nous décidons de veiller à ce que ces différences soient présentes durant l'entièreté du projet." (Proposition chartre, intern document Leeggoed, zd).

In het dagelijks samenleven worden deze verschillen erkend en gerespecteerd vanuit een nieuwsgierigheid en interesse in de ander. Vanuit informele ontmoeting komt culturele uitwisseling tot stand. Culturele verschillen worden weinig geproblematiseerd en culturele herkomst speelt geen rol in het tot stand komen van praktijken van solidariteit. De familiariteit die binnen Leeggoed ontstaat, overstijgt culturele verschillen.

"Om te bepalen wie met wie overeenkomt, wie solidair is en deelt met wie… Ik denk dat karakter en persoonlijkheid daarin een belangrijke rol spelen. Cultuur is daar weinig bepalend in." (J)

Leeggoed zet voornamelijk in op economische solidariteit door het creëren van betaalbare woningen. Het project tracht ook interne economische solidariteit op gang te trekken door mensen zonder wettig verblijf en zonder inkomen te mixen met mensen met een inkomen. Enerzijds komt deze solidariteit in beperkte mate tot stand via het geven van tickets voor het openbaar vervoer aan iemand zonder wettig verblijf, het delen van maaltijden en informele afspraken rond de energiefactuur.

"What is difficult for me is to pay the electricity cause I don't have income. The lady that I'm living with is a very good lady. Sometimes people need to help me with a little money." (B3)

Anderzijds dienen zich ook kritische stemmen aan. Een bewoner vindt dat er binnen het project geen sprake is van economische solidariteit gezien iedereen, onafhankelijk van zijn of haar inkomen, even veel (of even weinig) betaalt.

"Ce qui se passe chez nous, il n'y a pas de solidarité. Ce n'est pas que 'tu travailles et je travaille pas, donc tu dois payer pour moi'. Non, on paie tous le même chose." (B2)

9.5. Consensus - conflict

Solidariteit kan bouwen op een sterke consensus in de visie over samen leven en samenleving. Solidariteit kan ook tot stand komen als er daar geen overeenstemming over bestaat.

De strijd om het recht op wonen af te dwingen, toont duidelijk aan dat de Leeggoedgroep conflict heeft ingezet om solidariteit af te dwingen van de sociale huisvestingsmaatschappij. Wat de interne solidariteit binnen de groep betreft, lijkt die eerder gebaseerd te zijn op een consensusidee over hoe wordt samengeleefd.

Beroepskrachten en bewoners besteden heel veel aandacht en tijd aan het bereiken van een consensus. Er wordt uren- en soms dagenlang vergaderd om tot compromissen en afspraken te komen betreffende het opstellen van een samenlevingscharter, selectiecriteria voor nieuwe bewoners, de indeling van de kamers… Een gedeeld project vergt immers gedeelde afspraken waar iedereen zich kan in vinden.

"Ik heb soms vergaderingen gehad van vier uur lang waarvan ik dacht 'ik word hier gek', maar we lieten hen discussiëren. Soms had je personen die volledig dwars lagen en dat zorgt voor frustraties maar als je er dan toch in slaagt om tot een compromis te komen, levert dat op." (J).

Dit wil uiteraard niet zeggen dat conflict afwezig is binnen het project. Tijdens bewonersvergaderingen en zeker tijdens de selectie van nieuwe bewoners komt de vraag met wie men solidair is geregeld naar boven.

"Elke keer dat er een plek vrij komt, is er discussie van 'moet de positie naar iemand gaan die het meest nood heeft aan een woning, of naar iemand die past bij het profiel dat we zoeken, of naar iemand die zich vindt in de visie van het project?'" (P1)

Een bewoner stelt expliciet dat Leeggoed pas echt een solidair project zou zijn indien het voornamelijk ten goede komt aan mensen in een kwetsbare positie. Hij vindt het vreemd dat mensen met voldoende inkomsten ook kunnen deelnemen.

"À mon avis, il vaut mieux avoir des gens qui sont vraiment dans la précarité. On a des gens ici qui touchent €1400, mais c'était pas l'idée du projet. C'est vraiment un déséquilibre. On paie tout le monde le même chose. S'il y a quelqu'un qui gagne €1400 et il vient ici pour payer €100, je trouves que c'est injuste, c'est quelqu'un qui profite du système." (B2)

9.6. Afstand-nabijheid

Dit spanningsveld gaat in op de ruimtelijkheid en de tijdelijkheid van solidariteit. Gaat het om solidariteit tussen mensen die zich dicht bij elkaar bevinden in tijd en ruimte? Of gaat het om solidariteit tussen mensen die zich op een zekere fysieke en temporele afstand van elkaar bevinden en die dus gemedieerd wordt door instituties die die fysieke afstand helpen overbruggen?

Leeggoed is sterk gericht op het collectief en solidair samenwonen van een kleine groep bewoners in nabijheid. Het hebben van een vaste stek voor een langere termijn laat mensen toe om zich te installeren, duurzame contacten op te bouwen met medebewoners en hierdoor een gevoel van veiligheid en zekerheid te ontwikkelen. Dit staat in schril contrast tot de tijdelijkheid en precariteit van vroegere woonsituaties. In tijdelijke woonsten, crisisopvang, … waren de contacten meestal te vluchtig om te leiden tot solidariteit.

"Je peux rencontrer des personnes là et on peut s'entendre sur un ou deux points. On peut être réuni, mais pas pour longtemps parce que quand quelqu'un trouve sa solution, il part." (B5)

Het goed verloop van de interne sociale relaties volstaat echter niet voor Leeggoed : *"il est important de se réunir, de toujours parler du projet mais il faut que le projet ait un bon écho à l'extérieur aussi"* (B5). Men wil met het project en haar verwezenlijken naar buiten treden. In eerste instantie tracht men een breder draagvlak te krijgen voor het project door het in te bedden in de buurt. Hier valt op dat mensen in de nabije buurt, bewoners van sociale woningen, sympathie hebben voor het project omdat ze getuige waren van de langdurige leegstand en verwaarlozing van de woningen door de sociale huisvestingsmaatschappij en omdat de nodige tijd verstreek om de nieuwe Leeggoedbewoners te leren kennen. Deze sympathie breidt zich uit naar andere woongroepen in de buurt, hoewel men een tijdelijke bezetting prefereert boven een wilde kraak.

> *"Ik heb het gevoel dat ze iets hebben van 'tijdelijke bezetting mag, maar kraken niet'. Terwijl aan de overkant, in woningen vlakbij, zijn vaak mensen uitgezet en dan hoor ik van de buren 'dat kan toch niet, de gebouwen staan leeg en de mensen worden de hele tijd uitgezet'."* (SO)

Leeggoed biedt een oplossing en alternatief op kleine schaal, maar blijft tegelijk hameren op structurele tekortkomingen in het (woon)beleid. Het verbinden van deze solidariteit op kleine schaal met solidariteit op grotere schaal is echter geen evidente kwestie.

> *"Ik vind het moeilijk om die dingen te verbinden, we willen niet in de marge bezig blijven. Hoe ga je van het microniveau van je groep naar het macroniveau van het structurele? En draag je met projecten als Leeggoed bij aan solidariteitsmechanismen op microniveau én aan veranderingen op macroniveau?''* (SB)

Leeggoed zet dus sterk in op nabijheid, maar blijft nadenken hoe solidariteit over een grotere ruimtelijke afstand kan doorwerken. Momenteel tracht men via het 'platform occupation' informatie en ervaringen overheen verschillende tijdelijke bezettingen uit te wisselen, om op termijn gezamenlijke stappen te kunnen zetten naar het breder woonbeleid toe.

10. Besluit

Leeggoed schept een solidaire woonomgeving binnen een tijdelijke bezetting. Om solidair te kunnen zijn met personen in erg kwetsbare woonomstandigheden, voelden beroepskrachten immers aan dat ze buiten de gekende kaders moesten treden door zelf huisvesting te creëren. Toekomstige bewoners werden en worden in deze ontwikkeling betrokken. Bewoners die vroeger in precaire woonomstandigheden leefden, verkrijgen zo een betaalbare woning én dwingen zelf hun recht op wonen af. Een vaste woonplaats laat de Leeggoedbewoners toe terug grip te krijgen op hun leven, contacten te sluiten met anderen en solidariteit te ontwikkelen. De lange strijd voor het verkrijgen van de woningen en het renoveren ervan vergden echter hun tol. Tijdens de periode van het onderzoek, vlak na de officiële intrede in de woningen, was duidelijk dat bewoners tijd nodig hadden voor zichzelf en de aanpassing aan een nieuwe woonomgeving alvorens een betrokkenheid te ontwikkelen naar anderen en de groep toe.

Van bij aanvang van dit woonproject werd diversiteit op een actieve manier binnengebracht. Beroepskrachten wilden een diverse bewonersgroep samenstellen vanuit een visie die diversiteit gelijkschakelt aan complementariteit. Een bewoonster verwoordt dit treffend als ze stelt: "*als we allemaal hetzelfde zijn, wat kan elkeen dan bijdragen?"* (B4). Ze benadrukt dat 'delen' net mogelijk gemaakt wordt door diversiteit. Beroepskrachten mixten bewoners met een 'sterker' profiel (inkomen, sociaal netwerk, kennis van het Frans, …) met personen met een 'kwetsbaar' profiel (vervangingsinkomen of geen inkomen, precair verblijfsstatuut, …). Eén van de veronderstellingen was dat het project zou kunnen steunen op de aanwezigheid en inzet van een aantal personen in een sterkere sociale positie. Dit wordt echter in vraag gesteld door de vaststelling dat ook de bijdrages van personen in een kwetsbare positie, de tijd die ze erin investeren, hun doorzettingsvermogen om de onderhandelingen en renovaties tot een goed einde te brengen, … van fundamenteel belang zijn voor het welslagen van het woonproject.

Binnen de diverse bewonersgroep komt een gevoel van 'familiariteit' tot stand. Deze verbinding vloeit voor een stuk voort uit de gedeelde strijd voor het recht op wonen. Solidariteit in diversiteit komt echter voornamelijk tot stand via het samen vormgeven aan een gedeeld woonproject. Zowel formele ontmoeting (op vergaderingen, activiteiten en vormingsmomenten) als informele ontmoeting spelen hier een rol. Hierdoor percipieert de bewonersgroep zich geleidelijk aan als een kleine familie. Bewoners zijn begaan met elkaar en voelen aan wanneer wie in welke vorm steun kan gebruiken. Dit is van uitermate belang voor bewoners met een kwetsbaar profiel. De inbedding in een groep biedt hen een gevoel van veiligheid in nabijheid. Beroepskrachten ondersteunen deze

‘kleine familie’ en het verbinden van de diverse bewonersgroep op actieve wijze: door hun aanwezigheid tijdens vergaderingen, gezamenlijke maaltijden, het organiseren van vormingen, enzovoort.

“Leeggoed is meer dan een woonplaats” lijkt de rode draad van het onderzoek te zijn. Leeggoed is een solidair woonproject waar iedereen moet aan bijdragen. Wat men moet ‘bijdragen’ ligt echter niet vast. Beroepskrachten trachten ruimte te creëren voor een diversiteit aan competenties, deze te ondersteunen en op een gelijkwaardige manier te erkennen. Hierdoor worden ook competenties, vaardigheden en eigenschappen gevaloriseerd die weinig maatschappelijke erkenning krijgen zoals zorg dragen voor elkaar en het huishouden, beschikken over voldoende tijd, aanwezig zijn in de buurt, enzovoort. Opvallend in deze context waren dan ook de subjectiveringsprocessen bij bewoners met een ‘sterker’ profiel. Zij gaan hun eigen positie en die positie die aan anderen wordt toegewezen, in vraag stellen.

Bewoners worden betrokken in een intensief participatieproces waarbij ze samen met beroepskrachten vormgeven aan hun dagelijkse woonomgeving. Hierdoor komt een sterk gevoel van betrokkenheid bij en eigenaarschap over het project tot stand. Daarenboven werpen bewoners zich op als vertegenwoordigers van het project naar de buitenwereld toe. Dit staat in schril contrast met hoe ze voordien door de private- en de sociale huurmarkt werden gepositioneerd: als consument of als passieve cliënt. Bewoners zijn trots op de plaats waar ze wonen en dit mag naar de buitenwereld getoond worden: “*on doit montrer qu’on est là et qu’on existe*” (B4). Tegelijk is participatie ook de norm. De groep is erg streng voor wie zich te weinig lijkt in te zetten of te weinig aanwezig is. Solidair samenleven in diversiteit vergt engagement. Leeggoedbewoners die bijvoorbeeld niet betrokken waren in de strijd of die nieuw zijn in het project, leren de filosofie van het project kennen door er te wonen, maar ze worden er ook op aangesproken.

De solidaire woonomgeving komt tot stand binnen een tijdelijke bezetting. Het werken in nabijheid met mensen in precaire woonomstandigheden overtuigde beroepskrachten immers van de noodzaak om zelf huisvesting te creëren. Via een tijdelijke bezetting kon men tegelijk ook leegstand aanklagen. Leeggoed moest hierdoor wel opboksen tegen weerstand vanuit het middenveld, beleidsmakers en de bredere publieke opinie ten opzichte van het organiseren van een bezetting. ‘Tijdelijk’ wordt immers vaak gelijkgeschakeld met precair en minderwaardig wonen. Het aanhoudend tekort aan betaalbare woningen en de concrete, positieve ervaringen met het Leeggoedproject en gelijkaardige projecten in het Brusselse, zorgen ervoor dat de visies van het middenveld, sociale huisvestingsmaatschappijen en het Brusselse beleid veranderen. Leeggoed investeerde ook veel tijd in onderhandeling met deze eigenaars en beleidsactoren om solidariteit af te dwingen. Momenteel behoedt Leeggoed zich ervoor om als het ‘goede bezettingsvoorbeeld’ naar voor geschoven te worden. Een voorbeeld waar minder

omkaderde bewonersgroepen worden tegen afgezet. Leeggoed stelt dat andere bezettingsvormen of pogingen om het recht op wonen te realiseren zoals wilde kraken, even legitiem zijn gezien het aanhoudend tekort aan betaalbaar en kwaliteitsvol wonen. Tijdelijke bezettingen zijn maar één van de middelen om mensen te huisvesten en het structureel recht op een kwaliteitsvolle woning moet blijvend op de politieke agenda staan.

Bibliografie

Documenten bestemd voor interne communicatie

Interne agenda

Engagementsverklaringen organisaties

Samenlevingscharter

Voorbereidingen en verslagen infosessies

Planningsdocumenten

Documenten van of bestemd voor externe subsidieverstrekkers en overheden

Oproep armoedefonds Koning Boudewijnstichting (2013)

Oproep Sociaal Impulsfonds

Documenten bestemd voor externe communicatie naar een breder publiek

Brochure

Historiek

Projectvoorstellingen

Samenlevingsopbouw (zd). *Leeggoed bezet leegstaande sociale woningen*. Geraadpleegd op 28 juli 2014 van http://samenlevingsopbouw.be/so/e-dossiers/anders-wonen/leeggoed-bezet-leegstaande-sociale-woningen-in-brussel

Kollectif Krasnyi (2013). *Rue du relais – plus qu'un chantier pour un toit, un combat pour se loger.* Geraadpleegd op 28 juli 2014 van http://www.collectif-krasnyi.be/rue-du-relais-plus-quun-chantier-pour-un-toit-un-combat-pour-se-loger/

Documenten die de bredere maatschappelijke context in beeld brengen

Bauwelinckx, A. (2013). Strijd tegen leegstand. In *Art. 23, 51*, 6-8. Brussel: BBRoW

Bauwelinckx, A. & Macsai, S. (2013). Een model op weg naar erkenning? In *Art. 23, 51*, 6-8. Brussel: BBRoW

Bensaïd, I. (2013). De tijdelijke bezettingen en de bewoonbaarheidsnormen. In *Art. 23, 51*, 39-41. Brussel: BBRoW

Bernard, N. (2012). (In)suffisamment souples et évolutives, les normes wallonnes de salubrité ?. *Les Echos du Logement,* Août 2012.

Bernard, N., Zimmer, P. & Surkin, J. (2009). Staten-generaal van Brussel. Huisvesting, grondbeheer en openbare ruimte. Brussels Studies, Synthesenota n°6. Geraadpleegd op 31 juli 2014 van http://www.brusselsstudies.be/medias/publications/NL_75_SGB6.pdf

Brusselse Bond Recht op Wonen (2013a). *Memorandum voor het recht op wonen.* Geraadpleegd op 31 juli 2014 van http://www.rbdh-bbrow.be/spip.php?rubrique240&lang=nl

Brusselse Bond Recht op Wonen (2013b). *Tijdelijke bezetting van leegstaande gebouwen. Een noodoplossing en model voor de toekomst.* Brussel: BBROW

Citydev Brussels (2014). *Overzicht van het kantorenpark. Leegstand 2013*. Geraadpleegd op 5 augustus 2014 van http://stedenbouw.irisnet.be/actualiteiten-onthaal/pdf/ObsBur_33%20Vacance%202013%20Bxl%20et%20periph.pdf

Fraipont, A. (2013). De '123': schoolvoorbeeld in de Brusselse dynamiek van alternatieven voor klassieke woonvormen. In *Art. 23, 51*, 31-34. Brussel: BBRoW

La Strada (2011). *Tweede telling van het aantal dak- en thuislozen en mensen met een ontoereikende huisvesting in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest 8 november 2010.* Geraadpleegd op 5 augustus 2014 van http://www.lstb.be/pdf/tweede%20dak-%20en%20thuislozentelling%200605%20layout.pdf

La Strada (2013). *Centrale registratie voor de onthaaltehuizen en centra voor dringend onthaal in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Gegevens over de opvang van thuislozen in 2011.* Geraadpleegd op 5 augustus 2014 van http://www.lstb.be/pdf/laStradaCentraleregistratie2011.pdf

La Strada (2015). *Dak- en thuislozen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.* Geraadpleegd op 1 juli 2015 van http://www.lstb.be/index23.asp?hl=n&cat=46&doc=1816

Macsai, S. (2013). Tijdelijke bezettingen organiseren: uiteenlopende praktijken. In *Art. 23, 51*, 20-24. Brussel: BBRoW

Observatiecentrum voor de Huisvesting van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2014). *Observatiecentrum van de huurprijzen. Enquete 2013*. Geraadpleegd op 31 juli 2014 van

http://www.slrb.irisnet.be/documentatie/observatoire-regional-du-logement/observatiecentrum-van-de-huurprijzen-2013/view

Van Mieghem W. (2013). Oproep voor een omkaderde ontwikkeling van de tijdelijke bezettingen. In *Art. 23, 51*, 44-45. Brussel: BBRoW

Lijst geïnterviewden

Organisatie	Functie	Code
Samenlevingsopbouw Brussel	Opbouwwerker	SO
Jeugd en stad	Signaalwerker	J
Pigment	Medewerker	P1
	Medewerker	P2
Deelnemers	Huidige bewoners	B1, B2, B3, B4
	Niet inwonende betrokkene	B5
Buurbewoners		BB
Samenlevingsopbouw Brussel	Staff en directie	SB
Fébul	Medewerker	F